

Inkludering på vitryska

Fältstudier i Vitryssland gällande inkludering av yngre barn i behov av extra stöd utifrån ett västerländskt perspektiv

Av Julia Abrahamsson

Lärarhögskolan i Stockholm
Institutionen för individ, omvärld och lärande

Examensarbete 10 p
Specialpedagogik
Professionellt lärarskap (20 p)
7terminen 2007

Handledare: Magnus Magnusson
Examinator: Rolf Helldin
English title: Inclusion in Belarus



Inkludering på vitryska

Fältstudier i Vitryssland gällande inkludering av yngre barn i behov av extra stöd. Inblick i problemet utifrån västerländskt synsätt

Abstract

The aim of this study is to describe and examine the characteristics of inclusion of children with disabilities in the kinder garden and primary school in Belarus. The data in this study were collected through interviews with special teachers and staff at the Developing and Rehabilitation center. The interviews were supported by child-observations and a literature study. Staying in boarding schools prevents handicap students from integrating with the society as well as getting social experience. Integrated education demands the combination of two regularities: education of children with normal development and special education of children with psycho-physiological problems. Many research works consider the interconnection between socio-cultural development of the society and the values in upbringing which are prioritized in the society. Socialisation is possible when the child is involved in the processes of the daily life as well as interacting with adults and friends. It is easier for a child to adapt to a social behaviour when he realises what happens around him, understanding the subjective processes which happen inside other people and when the child can use his knowledge and experience on practice. Therefore, socialization is both a process and a result of realisation and active implementation of a social experience by a child. Integration is a systematic stage in the development of special education caused by change in the attitude of the society and state towards individuals with disabilities, admitting their rights for the equal opportunities in different spheres of life including education. Successful implementation of integrative education depends a lot on the level of material, organisational, educational as well as methodological in educational institutions. Moreover, this process depends on socio-psychological factors and moral atmosphere in the society. Practical solution of the problems in integration attracts not only teaching staff in specific institutions, children with different development and their parents but also children and their parents, teachers in normal secondary schools.

Keywords: interaction, inclusion, functional differences, intellectual disability, socialization.

Lärarhögskolan i Stockholm

Besöksadress: Konradsbergsgatan 5A
Postadress: Box 34103, 100 26 Stockholm
Telefon: 08-737 55 00
www.lararhogskolan.se



Förord	2
Bakgrund.....	3
Syfte.....	4
Frågeställningar	4
Metod	5
Urval.....	5
Tillvägagångssätt.....	5
Etiska aspekter	6
Teoribildning	7
Människosyn på barn i behov av särskilt stöd utifrån sociokulturell teorin	7
Barns utveckling utifrån sociokulturell teorin	9
Historisk inblick i specialpedagogiskreform i Vitryssland i modern tid.....	11
Styrdokument riktlinjer	14
Tidigare forskning från Vitryssland, Ryssland och Sverige	16
Ledsagning som metod i inkludering	16
Problematisering av integrerad undervisning	18
Svensk litteratur	21
Resultat av empiriska studier	25
Intervjuanalys.....	25
Analys av hjälpinsatser	32
Summering.....	32
Diskussion.....	34
Källförteckning	39
Bilaga 1	42

*”Förgäves skall jag böja, skall jag rista
det gamla obevekligt hårda gallret –
det vill ej tänja sig, det vill ej brista.
ty i mig självt är smitt och nitat gallret,
och först när självt jag krossas, krossas gallret.”
(Ur En ghasel av Gustav Fröding)*

Förord

I detta arbete ville jag ge en inblick i skolans värld för barn i behov av särskilt stöd i Vitryssland. Arbetet har några begränsningar såsom tid, plats och utformning. Arbetet omfattar fältstudier och behandlar aktuella frågor. Jag förde in lite historik för att få en djupare inblick i problematiken. Jag genomförde fältstudier på fyra ställen i Vitryssland: en grundskola och ett utvecklings- och rehabiliteringscentrum i huvudstaden Minsk och en grundskola och ett utvecklings- och rehabiliteringscentrum i Lida, en liten stad som ligger i nordvästra delen av landet. Jag ville koncentrera mig i huvudsak på barn med måttliga funktionshinder och deras vardag i skolmiljö, samtidigt som jag ville bekanta mig med styrdokumenterna gällande barn i behov av särskilt stöd.

Jag har mina rötter i Vitryssland. Under min uppväxt och skolgång har jag sett ytterst få barn som var ”onormala” eller avvikande i den bemärkelsen som ordet har i vardagligt bruk. Jag menar sådana barn som avviker från normen, som är annorlunda eller udda. Undervisningen var mycket ensidig, styrd och passade inte alla barn. Det fanns bara en lärare i klassrummet på 25-30 elever. Vi hade varken stödlärare, specialpedagoger eller fritidspersonal. Skolan var inriktad mot barn som gav ifrån sig genomsnittliga resultat. Om ett barn inte hade knäckt koden av vad det är som förväntas av en, så hamnade han direkt i underläge. Mycket ansvar låg på föräldrarna. Läraren var styrd av en hård timplan. Det gällde att lära sig saker lika snabbt som alla andra. I en vanlig skola fanns det helt enkelt inte möjligheter för barn som behövde litet extra stöd pga. av fysiska, sociala eller psykiska faktorer. I den staden jag är uppvuxen fanns det 13 skolor med ca 1200 elever vardera. Det fanns en skola som var mycket mindre och det var mycket skamligt att gå på den skolan. Det var nämligen en särskola. Föräldrarna skrämde ofta sina barn med denna skola så att barnen skulle skärpa sig och höja sina betyg. Men det absolut värsta som jag kommer ihåg var en lärare som sade till en elev i min skola som inte förstod uppgiften, att den elevens plats var på denna andra ”hemska” skola. Efter en sådan här händelse kunde ett barn bli mobbat i månader efteråt. Barn kan vara elaka mot varandra men det blir värre om inte vuxna ingriper.

Specialpedagogiken har länge varit ett omstritt område i den vitryska skolan. Det råder ofta en stor okunskap kring barn i behov av särskilt stöd. Men ingen är oberörd av deras öde. Tanken med speciella skolor i Vitryssland var god från början. Utvecklingsstörda barn skulle få den bästa vård och undervisning de behöver, samtidigt som andra barn inte skulle hindras i sin utveckling. Men det ledde till att fler och fler barn började ses som avvikande

och placerades i särskolor. Ofta fick inte barnen det stöd de behövde och kände sig missanpassade och mindre värda. Inblandade i frågan kände att det är dags att behandla specialpedagogik som ett kunskapsområde. Hur börjar man arbeta med problematiken? Samtidigt som de vuxna runt barnet har förutfattade meningar av vad barnet kan, och inte ställer upp med resurser i skolan. Hela tiden matas man med tanken att det inte är någon idé att försöka utbilda ett sådant barn, han/hon förstår ju ändå inget.

Det har gått över 10 år sedan jag har gått ut skolan. Mycket har förändrats i mitt gamla hemland, inte minst attityder, syn på barnen, dess inläring. ”Den fruktade skolan” finns inte längre kvar. Men vad finns det istället, hur har barnen det som behöver extra stöd, och hur ser skolsystemet ut för dem?

Jag var oerhört engagerad och såg fram emot med stor optimism att åka iväg och börja arbeta med uppgiften. Samtidigt som jag var medveten om svårigheter som eventuellt skulle vänta på mig.

Arbete skulle vara omöjligt att genomföra utan det stöd jag har fått. Jag vill särskilt tacka min svenske handledare Magnus Magnusson för hans engagemang i mitt arbete. Dessutom vill jag visa min uppskattning för min vitryska handledare Natalia Kozak, Svetlana Gaidukevich, prefekten vid Fakulteten för Specialundervisning vid det Vitryska Statliga Pedagogiska Universitetet Maxim Tank, och Natalia Mufel, Assistant Programme Officer of Early Childhood Development at Unicef in Belarus. Jag vill också rikta ett tack till lärare och övrig personal på skolorna och Utvecklings- och rehabiliterings centrum som på ett mycket positivt sätt tog emot mig och gav mig tid för mina frågor. Jag tillägnar min c-uppsats min man Björn och min mamma Nadia, som har visat mig sin känslomässiga och praktiska support.

Bakgrund

Utgångspunkten till detta arbete var mitt intresse för frågan om barn i behov av särskilt stöd.

I mitt arbete hade jag därför ambitionen att utreda sådana begrepp som inkludering och sociokulturell påverkan. De begreppen är målstolpen för mina studier och ska behandlas för att utgöra en grund för arbetets innehåll. Enligt Claes Nilholm (2003) är inkludering när barn eller vuxna med funktionshinder behandlas lika och får extra hjälp när de behöver den

I alla situationer det där går ska de behandlas som alla andra barn med samma krav och förväntningar . där vi känner att det inte fungerar och barnet behöver mer stöd än kamraterna, måste detta självfallet sättas in.¹

Jag hade för avsikt att utreda samband mellan inkludering av barn i behov av särskilt stöd och sociokulturell påverkan på denna process. I sin avhandling *Den unika speciallärarkompetensen? Några speciallärares uppfattningar om relationen till*

¹ Nilholm, C. (2003). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur, s. 141

emotionellt och socialt missgynnade ungdomar visar Rolf Helldin (1990) på ett direkt förhållande mellan sociokulturell utveckling i samhället och barn i behov av särskilt stöd

Diskussionen gällde huruvida vanartiga barn kunde hindra att andra barn tillägnade sig undervisningen och därför inte skulle tillåtas gå kvar i klasserna.²

Jag hittade en stark koppling till Vygotskijs sociokulturella teori hos Irene Nordström (2002) i hennes avhandling *Samspel på jämlika och ojämlika villkor. Om lindrigt utvecklingsstörda skolbarns samspel och relationer med kamrater*

Människor i ett komplext samhälle gör emellertid olika erfarenheter, lever i delvis olika verkligheter, vilket ger stora variationer i de perspektiv på tillvaron och verkligheten som skapas, och därmed den mening som människor tilldelar omvärlden.³

Jag har avsiktligt valt att använda mig av begreppet ”barn i behov av särskilt stöd” med tanke på

[...] att alla barn och ungdomar har samma grundläggande behov men att vissa barn därutöver har behov av särskilt stöd.⁴

Syfte

Syftet med detta arbete är att ge exempel på inkludering av barn i behov av särskilt stöd i Vitryssland.

Jag har valt att avgränsa arbetsområdet till att titta på yngre barn med måttliga funktionshinder och att göra mina studier i skolan och i utvecklings- och rehabiliteringscentrum och med skolan menar jag skolans tidigare år upp till årskurs tre.

Frågeställningar

Vad ligger till grund för nutida specialpedagogisk verksamhet i Vitryssland?

Vilka svårigheter och möjligheter har man i arbetet med inkludering av barn i behov av särskilt stöd i Vitryssland?

²Helldin, R. (1990). *Den unika speciallärarkompetensen? Några speciallärares uppfattningar om relationen till emotionellt och socialt missgynnade ungdomar*. Uppsala: Universitetet, s. 24

³ Nordström, I. (2002). *Samspel på jämlika och ojämlika villkor. Om lindrigt utvecklingsstörda skolbarns samspel och relationer med kamrater*. Stockholm: Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet, s. 42

⁴ Brodin, J & Lindstrand, P. (2004). *Perspektiv på en skola för alla*. Lund: Studentlitteratur, s. 12

Metod

Jag har valt att samla in material via intervjuer, litteratursökningar, studiebesök och observationer. Mina mångfacetterade undersökningsmetoder är baserade på arbetets vidd och komplexitet.

Den metodlitteratur som jag vägledes av är *Skrivhandledning för examensarbeten och rapporter* av S. Hartman⁵(2003), *Som man frågar får man svar – en introduktion i intervju- och enkätteknik* av B-E. Andersson⁶(2001) och *Metodpraktikan* av P. Esaiasson⁷(2003).

För att kunna svara på första frågeställningen har jag genomfört litteraturstudier på området. Jag tog del av styrdokument: *Zakon o spetsialnom obrazovanii (2004) (Lagen om utbildning av personer med särskilda behov som motsvarar Lpo94 och Lpfö 98)* och *Rekomendacii på rabote v klassax s integririovannim obucheniem (2004) (Rekommendationer i arbete i klasser med integrerad undervisning)*. Här och vidare är det min egen översättning av ryskspråkiga titlar. Samt har jag tillgodosett mig vitrysk och internationell forskning på området inklusive aktuell svensk forskning och har läst arbeten av A.N. Konopleva, T.L. Leschinskij, V.I. Oleschkevich, T.L. Leschinskaja och N.G. Elenskij, samt C. Nilholm, R. Helldin, O. Mallander, M. Tideman, J. Brodin, P. Lindstrand, I. Bråten, L. Strandberg och E. Jerlang.

Urval

Jag har planerat att genomföra intervjuer med specialpedagoger i förskola/skolan för att få inblick i verksamheten och inkludering av barn i behov av särskilt stöd. Jag lägger en stor vikt vid samtal med speciallärare för att jag inser att de har den verklighetsförankrade information jag är ute efter. Tack vare sin yrkessituation så borde de vara djupt insatta i problematiken rörande barn i behov av särskilt stöd. Jag tänker ställa några på förhand bestämda frågor (se bilaga 1). Samtidigt har jag lämnat plats åt situationer där det kommer att bli svårt att genomföra intervjuer. Där ville jag få personer att prata fritt om sina upplevelser och erfarenheter.

För att få tag på intervjupersoner har jag utnyttjat mina gamla kontakter i mitt forna hemland, huvudsakligen i Lida. Med hjälp av min handledare har jag fått kontakt med det Pedagogiska Universitetet i Minsk där jag har studerat tidigare, vilket resulterade i ett samarbete med en pedagog från den specialpedagogiska institutionen där.

Tillvägagångssätt

Jag har intervjuat sju specialpedagoger: tre på en grundskola i Minsk, en på ett utvecklings- och rehabiliteringscentrum i Minsk, en pedagog från en skola i Minsk som jag hade samtal

⁵ Hartman, S. (2003). *Skrivhandledning för examensarbete och rapporter*. Stockholm: Natur och Kultur

⁶ Andersson, B-E. (2001). *Som man frågar får man svar – en introduktion i intervju- och enkätteknik*. Stockholm: Prisma

⁷ Esaiasson, P. (2003). *Metodpraktikan*. Stockholm: Norstedts Juridik AB

hemma hos en vän till mig, en specialpedagog vardera från ett utvecklings- och rehabiliteringscentrum i Lida och en från en grundskola i samma stad. Jag har samordnat de frågor som jag har tänkt att ställa till pedagoger med min vitryska handledare. Förmodligen skulle jag lägga upp intervjuerna på ett annorlunda sätt om jag fick bestämma, nämligen fördjupa mig i orsaker till situationen runt inkludering i Vitryssland.

Jag har märkt att atmosfären under inspelningen är annorlunda mot ett vanligt samtal. Intervjuade personer kommer ihåg kamerans närvaro (jag har inte filmat intervjuade). Jag har spelat in mina intervjuer med bandspelare och då har jag ändå märkt hur mina respondenter har ändrat kroppsläge, kroppsspråk och tonläge så fort jag har börjat spela in samtalet. Jag har tänkt på det där med miljön under inspelningen. Det var inte alltid lätt att organisera den i enlighet med etiska normer för att det inte var jag som valde lokaler. Jag har dock valt att intervjua deltagare ensam. Ibland hände det att det var någon annan i rummet. Så här efteråt fick jag tankar om att flera deltagare på en gång eventuellt skulle ha bidragit till upplevelsen av en dialog. Eventuella kollegor kunde känna sig trygga och avslappnade med varandra då de inte kände mig. I en grupp kan man även associera, inspirera och reflektera kring teman för undersökningen. Men å andra sidan kunde det låsa situationen. Människor kan bli osäkra inför att framföra sina åsikter framför sina kolleger. Högst upp på min prioriteringslista stod önskan att få en möjlighet att följa barns vardag i skolmiljön. Så jag var närvarande vid två undervisningstillfällen och fick inblick i skolmiljön för barn i behov av särskilt stöd. Samtidigt har jag försökt möta personer på de lokala myndigheterna som var ansvariga för utbildningsfrågor. Jag var medveten om att det var svårt att förverkliga det med min tidigare kännedom om den lokala byråkratin.

Jag har valt att inte transkribera intervjuerna med anledningen att samtalen genomfördes på ett annat språk än svenska, nämligen på ryska. Men jag har lyssnat på de inspelade intervjuerna och har valt relevant information till min intervjuanalys. Jag har översatt och renskrivit alla intervjuer, men har valt bort att ha exempel på intervjun med tanke på att den skrevs på ett annat språk.

Etiska aspekter

Enligt Esaiasson (2003) finns det fyra grundkrav: informations-, konfidentialitets-, nyttjande- och samtyckeskravet när man bedriver forskningen. Dessa är viktiga att följa utifrån forskningsetiska ställningstaganden. Jag var medveten om att föremålen för mina studier är oerhört känsliga och att det krävs distans och taktkänsla i möten med alla inblandade. Berörda personer informerades om att medverka i undersökningen var frivillig och att deras personliga uppgifter inte skulle avslöjas. Precis före varje diskussion berättade jag en gång till att det inte fanns några rätta eller felaktiga svar och att de var fria att avstå att besvara de frågorna som de inte tyckte om. Samtidigt kunde de undra över oklarheter och ställa frågor till mig. Intervjuade fick vara anonyma. Jag har informerat alla om att deras svar ska ingå i mitt examinationsarbete. Tyvärr så hade jag ingen möjlighet att kontakta mina intervjuade i Minsk i förväg, men det gjorde min vitryska handledare. Det var även hon som har valt vilka ställen vi skulle besöka och vilka människor vi skulle träffa. Däremot har jag valt själv specialpedagoger i Lida och underrättade dem i förväg om

vilka frågor jag skulle vilja ställa till dem. Jag berättade för mina respondenter om undersökningens syfte, hur intervjun skulle gå till och vad undersökningen skulle resulteras i. Jag har också upplyst dem om att det bara jag som skulle lyssna på de inspelningarna.

Teoribildning

En sociokulturell (kulturhistorisk) teori har lyft pedagogiken och synen på barns utveckling till en ny nivå både i Sverige och internationellt. Vygotskij har etablerats som en nytänkare inom pedagogiken ett halvt sekel efter sin död. Sociokulturell teori går i korthet ut på att se utvecklingen i samspel mellan individens medvetande och sociala processer i samhället (kulturell och historisk utveckling). Människan som objekt är påverkad av den verkligheten hon lever i. Samtidigt är människan subjekt och påverkar sin verklighet, dvs. historien. Varje kultur har sin historia och det faktum att människan föds som objekt begränsar hennes utveckling samtidigt som hon kan förändra kulturens historia genom aktivt deltagande i sitt och andras liv. Jag skall försöka belysa det specialpedagogiska fältet med sociokulturella glasögon på. Sociokulturell teori har sina rötter i Vygotskijs och den ryska kulturpsykologiska forskningen.

Människosyn på barn i behov av särskilt stöd utifrån sociokulturell teori

Det innebär samtidigt, att man för att kunna förklara människors olika former för aktiviteter eller handlingar måste gå "utanför organismens ramar" och söka förklaringar i det sociala livet⁸

Mänskliga handlingar hänger ihop med individens historiska och samhälleliga omgivning. Ingen människa föds till en värld ren som ett pappersblad. Människan utvecklas i samspel med ett befintligt samhälle, dess kultur och normer. Man kan förstå människan med hjälp av förståelsen för individens historiska och samhälleliga omgivningar och villkor. Människan är både objekt och subjekt. Objekt i förhållande till villkor hon föds i. Här kan man tydligt se skillnader mellan situationen i Vitryssland och Sverige. Sverige är ett mycket mer välställt land. I Sverige var det fred under över 200 år, landet har inte gått igenom stora och våldsamma förändringar som det var i Vitryssland - revolutioner, första och andra världskriget, kommunistiskt styre med Stalin i spetsen, Sovjetunionens upphörande och många år av social och ekonomisk instabilitet. Sverige hade goda förutsättningar under en länge tid att styra politiska beslut mot att bygga upp ett välfärdssystem som tar hand om de svaga i samhället, barn, äldre och personer med

⁸ Jerlang, E. (1999). *Utvecklingspsykologiska teorier*. Lund: Liber, s. 279

funktionell nedsättning. De svaga grupperna kommer alltid i skymundan som en följd politiska och ekonomiska problem, som det var i Vitryssland.

Vygotskij var född och uppvuxen i Vitryssland och var verksam i Ryssland under 1920- och 1930-talen. Han blev själv påverkad av marxism och det gjorde att han betonade den materiella verkligheten som grund, både för samhället och för människornas medvetande. Han menar att det inte är människornas medvetande som bestämmer över hur deras existens ska vara utan tvärtom deras samhällsliga varande som bestämmer deras medvetande. Människor är mer toleranta, när deras grundläggande behov är tillfredställda. Det finns alltid små grupper som visar progressivt tänkandet. Samtidigt som politikerna börjar inse nödvändigheten av förändringar just pga. progressiva krafter i samhället, som media, vetenskapsmän, människor med ett högt kulturellt kapital.

Om man tar in ovanstående så är det lätt att vara överens med Vygotskij när han menar att människan är ett subjekt i förhållande till kulturskapande. Hon är en aktiv deltagare i samhället och är inte ett offer för omständigheter. För att vara integrerad ska man först vara exkluderad ur ett sammanhang. Samhällets syn på barn i behov av särskilt stöd har inte alltid varit lik den demokratiska syn som både Sverige och Vitryssland har idag. Kulturella föreställningar styr det människor gör. Under olika historiska epoker har man förnekat deras existens, varit rädd för dem, sedan har man skapat stora institutioner för att sopa undan problemet. I modern tid har man utvecklat normalitetsprincipen som såg på barn med psykofysiska särdrag i utvecklingen som på avvikande och försökt rätta till deras utveckling för att de ska passa in i normer. Nu har man både i Sverige och i Vitryssland kommit till insikt att samhället ska acceptera barnen som de är och ge dem ett jämställt och likvärdigt liv. Om man ser på frågan i dess historiska utveckling så har inkluderings-tänkande uppkommit mycket tidigare i Sverige än i Vitryssland.

Om man går in på lärares uppfattning om normer så kan man använda sig av sociokulturell teori för att titta på normers uppkomst. Nivån för en normal utveckling har ett direkt samband med en social syn på den frågan. Denna inställning leder till att man ser både en normal och avvikande utveckling. Utifrån den sociokulturella teorin bygger man en realistisk uppfattning om barnens situation och ser barnets specifika drag som både norm och avvikelse. Det beror på medvetenhet om orsaker till normer. Med detta synsätt utgår normer av psykisk utveckling från vad varje individ kan uppnå under vissa förhållanden. Med andra ord, ett politiskt klimat, en pedagogisk miljö, uppväxtvillkor och arbetsmetoder kommer bli avgörande faktorer i barns utveckling.

Vygotskijs tankar om en utvecklingsfrämjande pedagogik innebär alltså att undervisning spelar en helt avgörande roll för individens psykologiska utveckling⁹

Med andra ord, generella undervisningsmiljöer hjälper till eller bromsar individens utveckling. God pedagogik däremot är alltid orienterad mot individens framtida utveckling.

⁹ Bråten, I. red. (1998). *Vygotskij och pedagogiken*. Lund: Studentlitteratur, s. 25

Barns utveckling utifrån sociokulturell teori

Varför i så fall är det så viktigt med inkludering av barn i behov av särskilt stöd? Barnet är en social varelse från början enligt Vygotskij. Genom andra lär man känna sig själv. Långt senare utvecklas individualiteten. Språket spelar den primära rollen i barns utveckling och bygger upp tänkande. Utan social kommunikation sker ingen utveckling av vare sig språk eller tänkande. Om man isolerar barnet från en sociokulturell miljö avstannar språk och tänkande i utvecklingen. Varje kognitiv process har en relation till verkligheten och erfarenheten som ett barn refererar till. Barnet ska vara med i en integrerad miljö för att genom dialogen med andra människor (kommunikation) göra andras erfarenheter till sina egna. Överföring av kulturella normer och idéer sker genom kommunikation med andra och den processen är social. Om man ser socialisation som en process av bemästrande av den kultur som finns i barnets samhälle, måste man hjälpa barnet med dess psykiska utveckling. Detta leder till att barnet anpassar sig till kulturen för att bygga upp självständiga, mänskliga relationer i ett givet samhälle. Enligt sociokulturell teori börjar barnets psykiska utveckling i dess sociala relationer med omvärlden och går i ständigt samspel och ömsesidig påverkan.

[...]för Vygotskij är social kompetens ett fundament i människors utveckling. Social kompetens är alla former av mänskligt samspel, och samspel grundlägger utveckling. Han menade att absolut alla barnens förmågor – intellektuella, emotionella, sociala, existentiella – har sina rötter i sociala relationer. Barnets förhållande till sig själv och världen är från allra första stund relationer med andra människor.¹⁰

Lärandet är en sociokulturell process och dess utgångspunkt ligger i barns närmiljö, därför är det viktigt att skapa en kontext. Aktiviteter är situerade och har en kulturell kontext. Vardagsbegrepp bygger på empirisk erfarenhet, medan de vetenskapliga begreppen är teoretiska. Undervisning är till för att de två begreppen möts, dvs. vetenskapstänkande ska hitta förankring i vardagen och tvärtom. Under lärarens vägledning relaterar barnen sina vardagliga erfarenheter till vetenskapliga begrepp. Inläring är en social process vilken medför att barn blir delaktiga i den gemensamma kulturen. All kognitiv utveckling har enligt Vygotskij sin utgångspunkt i sociala aktiviteter. Tingen, dvs. verkligheten påverkar barnet. Psykologiska processer som tänkande, lärande emotioner, känslor, problemlösning har sitt ursprung i aktiviteter.

[...]de är det för det första alltid sociala; våra individuella kompetenser härrör från olika former av interaktioner med andra människor.¹¹

För Vygotskij spelar skolundervisningen en mycket viktig roll i individens kognitiva utveckling och socialisation. Undervisning innebär en speciell form av diskurs som skapar utvecklingsmöjligheter och för in nya former av tänkande. Undervisning är en sinnebild av den sociokulturella aktivitet som ansvarar för utvecklingen av högre psykologiska processer. Eleven bör vara en aktiv aktör i den pedagogiska processen. Varje elev ingår i en samarbetsprocess och bidrar med en personlig och unik insats. Vuxna och barn påverkar varandra, men elever spelar huvudrollen i denna process.

10 Strandberg, L. (2006). *Vygotskij i praktiken: bland plughästar och fuskklappar*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag, s. 47

11 Ibid., s.11

Den vuxne, läraren, utnyttjar å sin sida de möjligheter som ligger i den sociala situationen, och styr och vägleder barnets egna kognitiva processer för att främja dess vidare utveckling.¹²

För att leva upp till detta krävs att läraren känner till elevers individuella psykologi och miljöer som barn befinner sig i.

Specialpedagogiska åtgärder är baserade på en överföring från ett socialt samspel via yttre verbalisering till inre tanke. Social interaktion spelar en helt väsentlig roll i barns lärande och utveckling. Vygotskij för in begrepp som den närmaste utvecklingszonen och det sätter krav på läraren att utmana elever i deras utveckling. Pedagogen måste känna till barnets nuvarande utvecklingsnivå för att anpassa uppgifter efter deras behov. Här kommer vi in på individualisering av utbildningen med hjälp av individuella utvecklingsplaner och varierade undervisningsmetoder. Kommunikation i inlärningsprocessen och samarbete mellan deltagarna i denna process är en mycket effektiv undervisningsstrategi. Läraren och mer kompetenta medelever spelar en stor roll för barnens utveckling. Individen integreras med sin omgivning, kognition är en social produkt. Om man ser integrationsprocessen utifrån en sociokulturell teori så förstår man att vårt förhållningssätt gentemot barn i behov av särskilt stöd, beror på den kultur vi lever i. Det speglar värderingar som finns i samhället, samtidigt som små förändringar kommer som en bumerang tillbaka till kulturen och påverkar den.

Det är omöjligt att prata om specialpedagogik utan att ta upp begreppet socialisation. Socialisation är en av de viktigaste delarna i barns utveckling. Om man ska gå in på själva begreppet socialisation så är det förhållanden mellan barnet och dess närmaste miljö som familjen, hem, skola, kamrater. Socialisation visar på beroendet mellan psykisk utveckling och social situation utifrån sociokulturell teori. Socialutveckling enligt Vygotskij är ett förhållande till den yttre världen (objekt) T.ex. när barnet vid 6-7 årsåldern börjar skolan. Å andra sidan är socialisation barnets psykologiska utveckling och hans känslor (barnet är ett subjekt). T.ex. när barnet lär sig språket ändras hans uppfattning om världen. Socialisation betyder ett ändrat sätt och metoder av deltagande och syn på värden. Enligt Vygotskij är socialisation en process och ett resultat av barns utveckling, där barnet är ett subjekt inom mänskliga relationer. Barnet övergår från att vara utvecklingsobjekt till utvecklingssubjekt, dvs. barnet påverkar sin sociala omgivning i samma utsträckning som det blir påverkat av sociokulturella traditioner. Barnet är en aktiv deltagare, det tar emot information om världen och påverkar sin omgivning. Vygotskij pekat på social kompensation som ett måste för att utveckla integrationsprocesser, dvs. barns behov måste vara tillfredsställda. Integration är möjlig om man inkluderar barnet i livsförloppet, i relationer med vuxna och barnets jämnåriga. Barnet lär sig socialisationsregler genom att bli medvetet om vad som händer runt omkring honom, när han ser samma processer hos andra människor och assimilerar dem till sina gamla erfarenheter. Barnet tränar sina nya färdigheter. De hjälper honom att övergå till hans nästa utvecklingszon. Med andra ord är socialisation en process och ett resultat av att tillägna sig och aktivt verkställa sociala erfarenheter/färdigheter.

¹² Bråten, I. red. (1998). *Vygotskij och pedagogiken*. Stockholm: Studentlitteratur, s. 24

Historisk överblick över specialpedagogiska reformer i Vitryssland i modern tid

A.N. Konopleva, pionjär i modern specialpedagogik i Vitryssland, har upprepade gånger skrivit om betydelsen av reformer. Innan nuvarande reform har specialundervisning eller specialutbildning bestått av särskolor med olika behovsområde: för barn med hörselnedsättning, synskador, svåra språksvårigheter och barn med störningar i psykisk utveckling. Det fanns särklasser i lokaler tillsammans med reguljära skolor, centrum för korrektion av störningar i utvecklingen och enheter för arbete med barn med funktionshinder. Redan då fanns 15 integrerade klasser. Samt en stor andel barn fick undervisning i hemmet. På den tiden var en specialskola (skolan eller internat) grundläggande utbildningsform för barn med särskilda behov.

Begrepp specialutbildning kom 1995 i samband med planering av specialpedagogiska reformer och omfattar individer med speciella drag i sin psykofysiska utveckling. Behovet av reformer uppkom pga. av en socioekonomisk förändring i landet som återgick till självstyre och självständighet och uppkomst av marknadsekonomi. Den gamla synen på barn fick inte längre plats i det moderna samhället med en förändrad värdegrund och demokratiska värderingar. Vitryssland har därmed kommit till insikt med att vända blicken mot sitt nationala kulturarv och traditioner, samtidigt som landet håller på att bygga internationella relationer. Uppkomsten av specialpedagogik infaller under 1960- till 1980-talen. Specialpedagogik omfattar barn med olika psykofysiska störningar: döva och med nedsatt hörsel, blinda och synskadade, med grova språksvårigheter, med störningar i den psykiska utvecklingen, barn med rörelsehinder, barn med förståndshandikapp.

1998 påbörjades reformer av specialskolväsendet i Vitryssland. Nödvändigheten av reformen ligger i de förändringar som hade hänt i specialpedagogiken och i allmänna skolan och i tiden. Landet hade gått igenom stora förändringar och allmänheten hade öppnat ögonen för den specialpedagogiska problematiken. Man utbytte erfarenheter med andra länder och problemet började få en mer öppen karaktär. Reformerna är till för att övervinna isolering av barn med särskilda behov, skaffa skydd och förutsättningar för framgångsrik socialisation.

A.N. Konopleva (1998) säger att intresset för specialpedagogik är betingat av de förändringar som hade hänt i medvetandet hos människor. För att genomföra reformer krävdes en annan syn på pedagogiken. Enligt henne så ser man på utbildning som på ett socialt system, där man skapar tillfälle för mänsklig och samhällig utveckling.¹³ Till grund för de nya tillvägagångssätten i frågan om utbildning av barn med särskilda behov ligger humanistisk psykologi och det nya pedagogiska tänkande som att se varje barns lika värde, ge en likvärdig utbildning till varje barn, verksamheten ska präglas av omsorg och respekt. Varje individ tillskrivs ett unikt och unikt värde. Avvikelse i utvecklingen ligger inte till grund för avvikande handlingar, oförmågan att känna och skaffa sociala erfarenheter. Uppgiften är att skapa miljöer för utveckling för varje barn. Vitryssland har en lång

¹³ Konopleva, A.N. (1998). *Na puti k sozdaniju edinogo obrazovatel'nogo prostranstva. (På väg mot en skola för alla). Adukatcija i vixavanne, (4).* Belarus, s. 3

erfarenhet från skolan i Sovjetunionen. Man delade upp barnen efter deras defekter, dvs. efter vad de inte kunde göra pga. av sin sjukdom eller sitt funktionshinder. Nu ska specialutbildning koncentrera sig på barns behov och tillgodose att varje barn får en utbildning. Jag kan lätt dra paralleller till de svenska läroplanerna:

Undervisningen skall anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. [...]En likvärdig utbildning innebär inte att undervisningen skall utformas på samma sätt överallt eller att skolans resurser skall fördelas lika. Hänsyn skall tas till elevernas olika förutsättningar och behov.¹⁴

Den pedagogiska verksamheten skall anpassas till alla barn i förskolan. Barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd än andra skall få detta stöd utformat med hänsyn till egna behov och förutsättningar.¹⁵

På det viset ska utvecklingen få hjälp riktad mot att bygga upp baskunskaper och utveckling av personliga drag och vidare socialisation i samhället. Korrektionsarbete är riktad mot korrigerande av avvikelser i utvecklingen och samtidigt påverka hela barnets utveckling för att barnet ska nå positiva resultat i sin utbildning, uppfostran och integrering i samhället.

Tillsammans med positiva sidor hos särskolor finns det en rad brister på området. Vissa av problemen kommer ändå från sovjettiden och bromsar utvecklingen av specialpedagogiken.

Konopleva har kartlagt med hjälp av olika rapporter situationer på institutioner och påpekar att vistelse på särskolor isolerar barn från deras familjer, barnen stöts ut ur normalt familjeliv pga. att barnen bor på institutioner. Detta är en av anledningarna till total okunnighet bland föräldrar i frågor rörande uppfostran av barn med utvecklingssvårigheter. Man ska vidare enligt Konopleva, styra ansträngningar mot att föräldrar får bättre förståelse för barns behov och deras hälsa. Man ska sprida ljus över problemet så att föräldrar tillsammans med pedagoger förbereder barnen till ett vuxenliv. Det pågår segregering av barn och deras familjer från övriga samhället. Nästa problem ligger hos skolpersonalen som visar likgiltighet till det fysiska och psykiska tillståndet hos barnen. I samma artikel framgår att det är fortfarande normer som styr, barn ska till varje pris göra saker som står på dagordningen. Man ska ta itu med återkommande psykiska problem hos barn som är ett resultat av otillfredsställda känslöbehov. Det är inte ovanligt att lärare har ett autoritärt arbetssätt i arbetet med barn med särskilda behov.¹⁶ Humanistiska metoder förlorar mot byråkratiska normer och uppnåendemål. Specialskolor är ofta mycket opersonliga och individuella utvecklingsplaner är mycket sällsynta.

Åsikten lever fortfarande att det inte går att utbilda alla barn. Barn som har autism eller multipla störningar i utvecklingen får fortfarande ingen utbildning. I Vitryssland är inte förskolegång för barn med särskilda behov obligatorisk, vilket leder till att den värdefulla tiden när barnet kan få hjälp går förlorat.

¹⁴ *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*, Lpo 94, s. 4

¹⁵ *Läroplan för förskolan*, Lpfö 98, s. 5

¹⁶ Konopleva, A.N. (1998). *Na puti k sozdaniju edinogo obrazovatel'nogo prostranstva. (På väg mot en skola för alla). Adukatcija i vixavanne, (4)*. Belarus, s. 11

Det ifrågasätts både metoder och kvalitet på den hjälp som barnen kan få. Fram till idag var kunskaper i läsning, räkning och skrivning absolut viktigaste. Men man ska ha i åtanke att de kunskaperna inte betyder att barnen klarar av sig i livet efter skolan, med andra ord det leder inte till bättre socialisation. Det är mycket sälsynt att särskolor lär ut något konkret yrke.

Det finns problem runt frågan vilka barn som hamnar i särskolor. Det hör inte till ovanlighet att barn som har inlärningssvårigheter flyttas till en särskola för att en vanlig skola saknar resurser för dem. Lärare har inte till uppgift att hjälpa barn med koncentrationssvårigheter. Man väljer segregation som en enkel lösning på problemet. Särklasser anses vara en bättre lösning och kan minska antal barn med feldiagnos i särskolor. Specialpedagogik ses som en universell gemensam metod för alla barns med särskilda behov, dvs. individens behov tillgodoses inte, och barnens olika särskilda behov skiljs inte åt. Ett särskilt problem är att bestämma förhållande mellan särskolan och integrerade klasser. Med det menas att det inte går att avskaffa de stora institutionerna, inte än i alla fall. I ett sådant fall uppstår frågan hur ska man påskynda integreringsprocesserna i landet?

Reformen behöver mycket tid på sig för att utarbeta filosofiska, pedagogiska och psykologiska grunder. Det behövs rätta metoder. Ett uppnåendemål ska vara en individuell målsättning och se till behov och potential av varje enskilt barn när man organiserar specialhjälp för dem. Det har gått åtta år sedan reformerna startade och tre år sedan *Lagen om utbildning av personer med särskilda behov* blev till 18 maj 2004 (*Zakon o spetsialnom obrazovanii*).

Ett inklusionsperspektiv i landet börjar bli mer eftertraktat och allt fler som förstår meningen med det. Men själva inkluderingsprocessen går inte utan problem. Här följer viss statistik:

I september 2005 av dem barn som behövde extra hjälp 53,2% gick i inkluderade klasser eller special punkt där de fick specialhjälp och 34,6% gick i särskolor. Den 1 januari 2006 fanns det 6,53% av alla barn som behöver specialhjälp i landet. Majoriteten 70, 91% är barn med språksvårigheter, 15,68% har inlärningssvårigheter och 11,31% är utvecklingsstörda. Cirka en halv procent av alla barn med behov av särskilt stöd får ingen utbildning av en eller en annan anledning¹⁷.

Vi ser att integrerad utbildning fick mera legitim status och det gav upphov till dess spridning. Utveckling av specialpedagogik i landet riktar sig mot tidig diagnostik och att sätta in resurser för att hjälpa barn så tidigt som möjligt.

¹⁷ Konopleva, A.N. (2006). *Problemi i perspektivi obrazovatel'noj integratsii v respublike Belarus (Problematiken och perspektiv av integrerad undervisning i Vitryssland)*. *Defektologija*, (5). Belarus

Styrdokument och riktlinjer

Lag om utbildning av personer med särskilda behov från den 18 maj 2004 (*Zakon o spetsialnom obrazovanii*) är det grundläggande dokumentet på det specialpedagogiska fältet. Det finns en rad andra dokument som kompletterar det och är anpassade till lokala behov. Vidare i arbetet ska jag belysa några problem som uppstår pga. mängden olika dokument på det specialpedagogiska området.

Vidare vill jag belysa de specialpedagogiska uppnåendemålen tagna ur *Lagen om utbildning av personer med särskilda behov*:

- ♦ Man ska vidareutveckla nationella specialutbildningssystem
- ♦ Man ska tillgodose likvärdig utbildning för barn med särskilda behov
- ♦ Genom utbildning ska personen få chans till självständigt liv. Detta kan vara möjligt med hjälp av personens socialisering och integrering i samhället
- ♦ Man ska prioritera träning av sociala färdigheter framförallt kunskapsinläring.
- ♦ Man ska använda sig av olika pedagogiska metoder för att tillgodose individens behov. Utbildning ska vara individanpassad
- ♦ Barn ska få hjälp redan i förskoleåldern.
- ♦ Utbildningsprogram ska vara flexibla och man ska avveckla överbelastning i skolan.
- ♦ Man ska höja familjens roll och delaktighet i barnsuppfostring. Man ska se samarbetet mellan hem och skola som en viktig del i barns utveckling
- ♦ Man ska reorganisera ledningsstrukturerna för att vidare decentralisera och demokratisera utbildningen
- ♦ Man ska bygga upp samarbete mellan reguljär skola och special utbildning
- ♦ Barns rättigheter ska följas upp

Jag har valt ut ett ytterligare dokument att delvis presenteras här för att få en komplett bild av de mål som specialpedagogiskutbildning har satt upp i samband med reformer i slutet av 1990-talet. Här kommer en kortare sammanfattning av mål och åtgärder ur *Rekomendacii på rabote v klassax s integrirovannim obucheniem* (2004) (*Rekommendationer i arbete i klasser med integrerad undervisning*):

Klasser med integrerad undervisning kan se olika ut beroende på hur svårt handikapp barnen har. Det finns två modeller för klasser med integrerad undervisning: 3 till 6 barn i en klass tillsammans med vanliga barn där speciallärare har sina timmar eller en special klass i en reguljär skola (antal barn är ungefär hälften mot en reguljär klass).

Arbete i klasser med integrerad undervisning byggs i enlighet med läroplaner och lokala styrdokument beroende på om det är en specialklass i en reguljär skola eller en klass med

integrerade elever i. I första fallet gäller undervisningsprogram för special skola och för andra fallet program för en reguljär skola.

I ett klassrum med integrerade elever arbetar två lärare: en klasslärare och en speciallärare. Klasslärare arbetar med hela klassen i ämne som gymnastik, musik bild. Speciallärare hjälper barn i räkning, läsning, skrivning, lek dvs. basämnen som språk och matematik. Speciallärare tar ut sina elever till ett klassrum där det finns all nödvändig utrustning för arbetet som är anpassat just till behov hos barn med speciella drag i sin psykofysiska utveckling. Undervisning går parallellt till lektioner i resten av klassen med barn utan utvecklingsstörningar.

Barn utan grava störningar kan få hjälp på plats direkt i klassrummet tillsammans med andra barn om det inte strider mot innehåll och studietakt mellan special- och reguljära skolor. Det är vanligt med 4- eller 5-åriga program för arbete med barn med utvecklingsstörning. Man ska se till att prioritera speciallärare med rätt kompetens beroende runt barns behov, dvs. utifrån deras diagnos. T.ex. en logoped kommer att arbeta med barn med språk/kommunikationssvårigheter.

I rekommendationerna finns en separat punkt som behandlar samarbetet mellan hem och skola. Det läggs stor vikt vid samarbetet pga. att resultatet av en lyckad integration beror på god kommunikation mellan föräldrar, skolan och barnet. Föräldrar uppmanas vara delaktiga i arbetet med en individuell utvecklingsplan och utvecklingsarbetet i hemmet. Skolans uppgift är att skapa en god miljö för barns utveckling så att den kan bredda elevers möjligheter och aktivera föräldrarnas roll så att barnet anpassar sig i samhället.

Familjen är barnets närmaste sociala miljö. Barn med funktionsnedsättning kräver extra omsorg och noggrant målinriktat korrektionsarbete, inte minst med deras familjer. Skolans specialister som psykologer, socialpedagoger, specialpedagoger, klasslärare och skolans administration arbetar huvudsakligen med att utreda familjens situation, hjälpa till med relationer i familjen: t.ex. att pappan tar mera ansvar och att ge familjen kunskap om barnens situation och hur man hjälper barn i behov av särskilt stöd.

Mål med specialutbildning utifrån rekommendationer för arbetet i klasser med integrerad undervisning är att:

1. Bygga upp en "skola för alla", där särskola ska integreras i allmän skola.
2. Göra förändringar i en specialutbildning så att den ska vara likvärdig en allmänutbildning.
3. Höj kvalitén på hjälpen till barn med särskilda behov, dvs. skapa en utbildning som hjälper dem med socialisation och självständigt liv efter skolan, ge dem livserfarenhet och ett yrke att livnära sig på.
4. Bygga ut förskoleväsendet så att barn i behov får tidig och professionell hjälp och möjlighet till rätt och tidig diagnostik och rehabilitering.
5. Utbildningen ska vara individuellt inriktad och ska reagera på individuella särdrag. Detta hjälper till att ge utbildning till dem som var utanför, som barn med grava multipla funktionshinder.

Styrdokumentet inriktar sig på att förändra människosyn på utbildningen och se den som en demokratisk process som tillgodoser individens behov. Att se på ett barn som på en individ med lika stort värde som alla andra oavsett resultatet i skolan eller ett funktionshinder är en ledande uppgift för specialpedagogisk utbildning. Det gäller att ändra attityder. Det finns nya tendenser i specialpedagogisk anda som att se fostran framför kunskap, se på barnet som på subjekt, barnet får välja och påverka sin utbildning, se miljö- och socialpåverkan som en viktig faktor i barns utveckling. Man ska tillgodose barns individuella behov, bygga upp individens inkludering i gruppprocesser i samhället och bidra till att barnen får en verklighetsbaserad uppfattning om livet genom att delta i meningsfulla aktiviteter. Skolan arbetar aktivt med frågor rörande kultur, national arv, värdegrund och globalisering.

Samtidigt ställs det krav på specialpedagogiken. Landet ska uppnå internationella normer för specialpedagogiska insatser med erfarenhet av inkludering som en önskevärld metod i arbete med barn i behov av särskilt stöd.

Tidigare forskning från Vitryssland, Ryssland och Sverige

Den absoluta majoriteten av litteratur om inkludering av barn i behov av särskilt stöd som jag har kommit åt var från senare 1990- tal och 2000 talet. Det har sin förklaring i de specialpedagogiska reformer som påbörjades under andra hälften av 1990-talet och att inkludering av barn med behov av särskilt stöd är ett relativt nytt fenomen i vitrysk utbildningspolitik. Det är sannolikt därför som det är relativt få som forskar i frågan och jag kan nämna de framträdande namn på området som Konopleva, A.N., Leschinskaja, T.L., Oleschkevich, V.I. och Dmitriev, A.A. Det finns få stora samlade verk i frågan och det material som jag har använt i mitt arbete har jag mest tagit ur vetenskapliga tidskrifter som *Defektologija* och *Adukatsija i vixavanne*. Samtidigt som jag har lagt märke till att forskare sällan refererar sitt arbete till internationella studier. I ett av nummer av *Defektologija* har jag hittat en artikel som belyser inkluderingserfarenheter i Sverige. För det mesta är det ryska och nationella forskare som A.N. Konopleva tas upp som inspirationskällor.

Min uppläggning av litteraturstudier är avsiktlig och är i mina ögon nödvändig för att läsare ska få bättre inblick i forskningen kring specialpedagogiska frågor och inkludering i Vitryssland.

Ledsagande som metod i inkludering

Ledsagande av barn i behov av särskilt stöd i Vitryssland går hand i hand med inkluderingsprocesser i landet. En artikel av Konopleva och Leschinskaja (2004) tar upp mål och förutsättningar för utveckling av specialpedagogik i landet. Den konstaterar att moderna reformer i det specialpedagogiska fältet är färgade av integrering av barn med

särskilda behov. Huvudidén med integrering är att skapa möjligheter för självförverkligande och utveckling av varje barn i undervisningssituationen.

[...]ledsagande är en samverkan mellan olika skolämne. Vi antar att pedagogisk beledsagning inriktad mot att klara av två samordnade processer, nämligen att följa barns utveckling och att följa hans/hennes inläring, uppfostran och korrektion.¹⁸ (egen översättning)

Under en längre tid härskade en så kallad traditionell pedagogik med fokus på att elever ska memorera en viss mängd kunskap. I modernare tid kom nya metoder och idéer i form av att varje barn skulle kunna klara av livet utanför klassrummet. Undervisningens mål var att höja livskvaliteten för varje barn, påskynda deras socialisation, dvs. framgångsrik inkludering i processer i samhället, samtidigt som man skulle bry sig om barnets känsloliv. Författarna konstaterade att förändringar kommer sakta och inte utan problem. Barn med särskilda behov behöver hjälp med att hitta sin plats i ett samhälle som är skapad för friska människor. Man förstår att djup detaljerad kunskap i matematik eller språk inte kan hjälpa barn med särskilda behov att integrera sig i ett sådant samhälle. Å andra sidan om man skapar en skola för alla ska man tillgodose att utbildningen blir anpassad och tillgänglig för alla barn. Skribenterna ser lösningen på problemet med hjälp av ett individuellt handlingsätt och differentierade uppgifter. Detta är nödvändigt för att man ska uppnå de mål man ställer i en skola för alla. De målen är att skapa en individ som fullt ut kan assimilerar och adoptera sig i samhället, samtidigt är det viktigt att se till att barns rättigheter inte kränks. Inkludering är en komplicerad process mellan den som behöver hjälp och olika aktörer i dess liv som pedagoger, familj, läkare, psykologer.

V. I. Oleschkevich (2004) presenterar en ganska ny för Vitryssland syn på barn i behov av särskilt stöd. Jag har inte sett något bredare användningsområde för hans åsikter. I motsats till Konopleva och Leschinskaja så för han in mera av sociokulturellt synsätt på barns utveckling. Man känner inspiration från Vygotskijs teori i hans artikel. Oleschkevich säger bl.a. att personlig utveckling av ”normala” barn och barn med särskilda behov ligger i direkt samspel med den sociala och kulturella miljön som barnen växer upp i.

Den nya synen på ledsagande av elever i behov av särskilt stöd går ut på att se den utifrån gemenskapen av individens sociokulturella existens och hans/hennes individualitet. Jag ser detta synsätt som rättmätigt med tanke på att individen utvecklas i samverkan med miljön. Detta sker under påverkan från den kultur individen lever i.¹⁹(egen översättning)

Humanistisk ansats i relationer till avvikande barnen är en förutsättning för deras positiv utveckling. Allt eftersom barn med avvikelser i sin utveckling har en annorlunda uppfattning om närmiljön och samhällsbygget och dess funktioner, så skapas ett missförstånd mellan resten av samhället och barn med särskilda behov. Okunskap om de

¹⁸ Konopleva, A.N. & Leschinskaja, T.L. (2004). *Psixologo-pedagogicheskoje soprovozdjenje uchashixsja s osobennostjami psixofizicheskogo razvitija (Beledsagning av elever med särdrag i den psykofysiska utvecklingen). Defektologija, (4).* Belarus s. 4

¹⁹ Oleschkevich, V.I. (2004). *Soprovozdjenje i socializatsija shkolnikov s osobennostjami psixifizicheskogo razvitija v uslovijax integriruvannogo obuchenija (Ledsagning och socialisation av skolbarn med särdrag i den psykofysiska utvecklingen i förhållande till integrerad undervisning). Defektologija, (4).* Belarus, s.17

barnen leder i sin tur till rädsla och fördomar i attityder till barnen. Författaren menar att det är attityder till avvikelser och inte själva avvikelserna som skapar problem i samhället.

Problematisering av integrerad undervisning

Litteraturgenomgång har visat att inkludering av barn i behov av särskilt stöd i Vitryssland möter på vissa svårigheter. Dmitriev (2005) säger att integration är en förutbestämd utveckling av specialpedagogiska fält som beror på en förändrad syn hos samhällsmedlemmar och staten på och förhållande till individer med handikapp. Integration är möjligt när staten och samhället erkänner personers rättigheter till jämlikhet på alla områden, inte minst rätt till jämlik utbildning. Författaren ser inte riktigt den typen av utvecklingen i ryskt samhälle därför vill han behålla särskolor. Dmitriev hänvisar till olika undersökningar som visar att samhället inte är redo till integration i skolan pga. olika faktorer både i samhället och i rättsystemet. Samtidigt står han för utveckling av integrerade utbildningsformer. Enligt honom behöver inte integration stå i motsats till specialpedagogik. Man ska tänka på individuell utvecklingsnivå av varje barn. Med detta menas att det mest gynnsamma sättet att integrera är att skapa utbildningsformer där man delvis kan integrera. Full integration kan bli effektiv för barn som har lindrig utvecklingsstörning och är redo för integration pga. sin psykofysiologiska och kommunikativa nivå. Ryssland verkar välja en integrationsväg som inkluderar i sig både möjligheter av att få likvärdig utbildning både i särskolor och i reguljära skolor. Enligt Dmitriev så kan man särskilja två former av integration: social- och pedagogisk integration. Social integration är när man förbereder barnet på livet i samhället i befintliga utbildningsformer. Pedagogisk integration är att förutse undervisning och bedömning av barn med särskilda behov utifrån en gemensam läroplan. Han pratar om erfarenheter från Västeuropa där en integrerad undervisning inte är någonting nytt (med över 20 års erfarenhet). Erfarenheter visar på nödvändighet av att höja finansieringen av utbildningsväsendet, inte minst skolan. Man ska satsa på att förbereda specialister som specialpedagoger och att fortbilda redan verksamma lärare. Risken finns att brister på området kan leda till att behövande barn får sämre hjälp och att deras friska kamrater kommer i skuggan av problemet, vilket leder till att individuella tillvägagångssätt i undervisningen och uppfostring försummas. Det finns delade meningar i frågan när och hur ska man integrera barn med särskilda behov. En av meningarna är att integration egentligen inte är barnets fysiska närvaro i gemenskapen. Man kan prata om integrering när personen i fråga strävar att vara med på olika plan och gruppens acceptans av hans/hennes avvikelser.

I slutet av sitt arbete drar författaren en slutsats om att framgång av integration inte beror bara på tillräcklig finansiering, gott förutseende med pedagogisk litteratur, utbildade lärare och andra specialister. Den beror också på socialpsykologiska faktorer i samhället. Praktiska beslut rörande inkludering av barn med särskilda behov inte bara rör deras

intresse och intresse av deras familjer. Den berör i lika stor utsträckning intresse för andra elever, deras föräldrar och lärarkåren.²⁰

Man kan läsa genom raderna att Dmitriev ser barns avvikelser som en belastning i klassrummet och som någonting som hämmar ”normala” barns utveckling. Man ska eventuellt inte bara beskylla forskaren för hans åsikter, eftersom han bara belyser den opinion som finns i samhället. Men å andra sidan är det just politiska beslut och forskningsinsatser som bryter gamla banor och influerar nya sinnestämningar hos befolkningen.

Enligt min nästa källa Leschinskaja (2006) går integrering av barn i behov av särskilt stöd inte utan svårigheter. Integrering kräver nya metoder i pedagogiken, nytt synsätt på barnen och rubbande av gamla normer och värderingar. Det kan vara svårt att hitta en utbildningsform som passar alla och tillgodoser behov både hos friska och sjuka barn. Författaren tar upp frågor rörande specialpedagogiken och inkludering baserad på erfarenheter ur national forskning. Jag vill gå in djupare på några aspekter ur artikeln. Modern specialpedagogik är otänkbar utan integrerad utbildning för alla barn med särskilda behov. Deras inkludering måste ses som ett likvärdigt sätt att ge en utbildning för de barnen. Enligt Leschinskaja är

[...]ett barn ett öppet system som ständigt utvecklas i en inkluderad miljö för att uppnå en individuell utvecklingsnivå. Den individuella utvecklingsnivån bestäms av individuella egenheter och den sociala miljön barnet befinner sig i.²¹(egen översättning)

Vad gäller normer och värderingar så går det inte att se på dem utan konkreta sammanhang med miljön och kultur. Leschinskaja pratar om att anpassa utbildningsmål till barns begåvning och inte tvärtom att kräva att alla uppnår samma nivå i sin utveckling. Förändrad syn på barnen, deras behov och värde leder till förändrade undervisningsmetoder. Man ser barnens olikheter inte som problem utan som en tillgång i undervisningssammanhang. Demokratiska processer i samhället tillsammans med jämställdhetsprincipen för friska barn och barn med svårigheter i utvecklingen leder till nya pedagogiska miljöer.

Vidare försöker författaren sig på att dra en parallell mellan inkludering och socialisering. Barnen knyter an till ett visst beteende eller kunskap bara när de bär med sig konkret information, som är användbar för individen. Störningar i utvecklingen ur integrerat perspektiv är varken resultat av enskilt fysisk skada eller påverkan utifrån. Det är en komplicerad process beroende på bägge aspekterna. Betydelse av förförståelse, när barns egna begrepp assimilerar med vetenskapliga begrepp, är svårt att förneka, allt eftersom kunskap blir till egna erfarenheter bara om den har ett band till den miljö barnet lever i.

²⁰ Dmitriev, A.A. (2005). *O nektorix problemax integrirovannogo obuchenija detej s ocobimi obrazovatel'nimi potrebnostjami (Några svårigheter i integreringen av barn med särskilda utbildningsbehov)*. Defektologija, (4). Ryssland

²¹ Leschinskaja, T.L. (2006). *Metodologičeskije osnovi issledovanija integrirovannogo obuchenija detej s osobennostjami psixofizičeskogo razvitija. (Metodologiska grunder i undersökningen av integrerad undervisning av barn med särdrag i den psyko-fysiska utvecklingen)*. Adukatcija i vixavanne, (4). Belarus, s. 38

Författaren är inne på att logiskt tänkande utvecklas genom att gå från konkret tänkande, som är bundet till en konkret situation, till mer abstrakt nivå. Mål för inkludering är att systematisera kunskap och hjälpa barn att använda den i en konkret situation.

Vinsten med inkludering är samarbete och processer i gruppen. Enligt Leschinskaja utvecklas man genom att ta del av gemenskapen och andras erfarenheter.

Det viktigaste är att acceptera didaktisk sanning är att alla barn är olika. Lärare ska sträva efter att lära känna den enskilda eleven på djupet och bygga upp undervisningen som är baserad på individens utvecklingsmöjligheter och särdrag.²² (egen översättning)

Man respekterar varje barns integritet, självkänsla och tillhörighet till resten av samhället. Vidare utvecklar Leschinskaja betydelsen av relationerna mellan barn och lärarens roll i att tolka, utveckla och utnyttja de relationerna.

Konopleva A.N. (2006), docent i specialpedagogik och chef för specialpedagogisk avdelning på undervisningsministeriet, har tagit ett kliv framåt på det specialpedagogiska fältet. Hennes artikel i den vetenskapliga tidskriften Defektologija koncentrerar sig på de problem som fortfarande finns på den specialpedagogiska planen. Konopleva säger

Samhället börjar förstå bättre de grundläggande principer som inkludering står för. Inkluderad undervisning börjar bli mer attraktiv för det vitryska folket. [...] Det formas nya attityder i frågan om barn med särdrag i deras psykofysiska utveckling. Man erkänner barnens inlärningsförmåga och allas rätt till en likvärdig utbildning.²³ (egen översättning)

Det finns tydliga problem med inkludering av barn med särskilda behov.

Främst är de attityder som barn visar mot varandra som är ett problem. Det förekommer att barn med särskilda behov som går i integrerade klasser blir mobbade. Det finns både en öppen och en dold utfrysning. Samtidigt som barn i behov av särskilt stöd själva upplever svårigheter med att hitta sin plats i gruppen och känner sig annorlunda i jämförelse med andra i klassen.

Det andra problemet är svårigheter med att organisera praktisk utbildning enligt läroplanen för den reguljära skolan. Med det vill författaren påpeka svårigheter med socialisation för barn i behov av extra stöd efter att de gått ut skolan. Det är viktigt att de ska få en utbildning som leder till ett yrke, utbildning som hjälper dem att anpassa sig i samhället. Det finns brister i de reguljära skolorna om vad som gäller praktisk utbildning. Det visar sig att nästan all undervisning riktar in sig på teoretiska kunskaper. Man behöver förbättra miljöer och material för den praktiska undervisningen i integrerade klasser.

22 Leschinskaja, T.L. (2006). *Metodologičeskije osnovi issledovanija integrirovannogo obuchenija detej s osobennostjami psixofzicheskogo razvitija. (Metodologiska grunder i undersökningen av integrerad undervisning av barn med särdrag i den psykofysiska utvecklingen). Adukatsija i vixavanne, (4), s. 38*

23 Konopleva, A.N. (2006). *Problemi i perspektivi obrazovatel'noj integratsii v respublike Belarus (Problematiken och perspektiv av integrerad undervisning i Vitryssland). Defektologija, (5), s. 3*

Än en gång tar forskaren upp problematiken med kommunikation och samarbete mellan hem och skolan. Enligt undersökningar bland föräldrar till barn med särskilda behov svarade 5,8% att de är delaktiga i högsta grad på frågan om delaktighet i deras barn skolgång, 74,1% svarade att de är delaktiga i en viss mån, 10,1% av tillfrågade svarade negativt på frågan och 10,0% hade svårt att svara på frågan. En del av problematiken kan förklaras med att det fortfarande finns vardaglig syn på de barnen, samtidigt som det finns många fördomar och missförstånd. Ett mål med integrationsarbetet är att sprida kunskap och förbättra kommunikationen mellan familjer och omvärlden.

Konopleva har påpekat att det fortfarande finns brist på utbildad personal för arbete med barn i behov av särskilt stöd. Samtidigt som de som är redan utbildade behöver kontinuerlig fortbildning i takt med att inkludering tar mer plats i Vitryska skolor.

En vision för framtiden är att alla skolor i landet ska skaffa goda förutsättningar och möjligheter för klasser med inkluderad undervisning. Man behöver arbeta med geografisk utgångspunkt, dvs. att skolor med inkluderade klasser ska få en jämn spridning i hela landet. Samtidigt som man ska arbeta med att skapa en skola för alla där varje enskild elev blir sedd och får möjligheter till självrealisation.

Tillsammans med svårigheter finns det framsteg med inkluderad undervisning i Vitryssland. Författaren avslutar sin artikel med god tro på framtiden för inkluderad undervisning i landet. Men hon visar sin oro för "barn-invalidier". Enligt skribenten är samhället inte berett ännu att acceptera andras olikheter och att se de barnen som tillgångar och inte som avvikare. Med det menar hon att det är långt ifrån att alla känner sig accepterade i samhället. En del av problemet ligger hos föräldrar som koncentrerar sig mycket på en medicinsk aspekt på problemet. I själva verket enligt Konopleva ska man hjälpa barn och föräldrar att assimilera sig i samhället, arbeta med socialisation och skapa goda förutsättningar för barnen att realisera sig i bästa möjliga mån.

Svensk litteratur

Mallander & Tideman (2004) tar upp en historisk överblick över den specialpedagogiska utvecklingen i Sverige, och är användbar för mitt arbete med tanke på att både Sverige och Vitryssland har haft en liknande utveckling i inkluderingsfrågan. I motsats till Vitryssland handlar debatten i Sverige om att inkludering inte är så mycket själva principen eller idealet, som det konkreta förverkligandet av dem. Svenska samhället är tryggt med det faktum att barn i behov av särskilt stöd ska vara med i utbildningsprocessen som alla andra barn. Som jag har redovisat tidigare så är det inte självklart för Vitryssland att barn i behov av särskilt stöd får vara med i en gemensam utbildningsprocess.

Idén med en gemensam grundskola kom redan under det tidiga 1900-talet. Begrepp som integrering eller inkludering användes inte då. Men man kan se tydliga gemensamma drag med situationen i modern tid. Under åren har skolan och det övriga samhället gått igenom olika stadier under vilka personer med särskilda behov särbehandlades för att få bättre hjälp, oftast i specialgrupper, med speciallärare. Integrering som begrepp kom på 60-talet. Problemet med att föra in barn i behov av särskilt stöd i en gemensam utbildningsform har vuxit under tiden. Det fanns huvudsakligen två aspekter på det, som att det skulle vara svårt

att ge hjälp till de svaga i en vanlig gruppmiljö och att de som stör och hämmar andra i deras utveckling måste avskiljas. Samtidigt som barn i behov av särskilt stöd inte sågs som om de var annorlunda. Detta var pga. av skolans behov av mera homogena undervisningsgrupper. Det kan ha några orsaker, som att lärarna inte har de nödvändiga kunskaperna som att hjälpa barnen eller att klassmiljön kommer att bli för stökig för att övriga barn ska kunna tillgodose sig kunskaper. Problematiken runt att personen gick miste om delaktigheten av det ”normala” samhället pga. av avskiljbarhet uppmärksammades.

I kapitel *Integrering – inkluderande undervisning* framförs tanken om att missvisande användning av integrering bidrog till att elever i behov av särskilt stöd skulle göras till normala elever och på det viset förblir integrerade i en vanlig klass. I själva verket är specialpedagogens roll inte att göra eleven ”normal” utan att ta bort hans svårigheter genom individinriktade åtgärder.

Orsaken till uppkomsten av svårigheter är inte enbart, [...] enskilda elevers karaktäristiska, utan förhållanden, normer, värderingar och förväntningar som kännetecknar verksamhet och bemötande i den skola som ska vara en utvecklingsstimulerande lärandemiljö för alla barn. Svårigheters art och grad är konsekvenser av brister i skolans sätt att bemöta den naturliga variationen hos elever mellan olika förutsättningar för skolarbetet.²⁴

Med andra ord specialpedagoger ska ändra betingelser i den vanliga undervisningen.

Inkluderande undervisning och integrerad undervisning är nära relaterade till begrepp om en skola för alla. En likvärdig utbildning för alla framkom tydligt i skolans styrdokument om mål att uppnå. Boken är kritisk till tanken att full inkludering kan bli möjlig någon gång i framtiden, men samtidigt ska man arbeta i riktning med att tillgodose alla barns bästa. Författare ser problemet liggande hos individer, en så kallad mänsklig faktor, dvs. hur vi alla tolkar olika uppdraget.

I *Perspektiv på en skola för alla* (Brodin, Lindstrand, 2004) går författarna in på sociokulturell teori och säger (s.12) att den världsbild eller det vetenskapliga synsätt som finns på individens utveckling, påverkar det förhållningssätt och de metoder att hjälpa de elever som faller under kriteriet ”elever med särskilda behov”. Beroende på valda synsätt skapas behandlingar, terapier och pedagogiska handlingsplaner.

Det har emellertid i alla skolsystem funnits elever som inte når upp till de regler och normer som krävs för att man ska klara av sin skolgång och kunna ta till vara de möjligheter att bygga upp kunskaper som skolan erbjuder.²⁵

I alla epoker har det gjorts försök att stödja elever som faller under befintliga normer (kultur) eller ligger på gränsen till dem. För att hjälpa barnen behöver samhället socialiserande institutioner som skolar in människorna i gällande normer och värderingar. Man menar att det där med normer beror på vilken kultur man lever i och om det finns krafter i samhället som anser sig ha rätt att bedöma eller döma andra. Vad som är godkänt eller inte beror på kultur och social tillhörighet. Normerna får barnen med sig från tidigt skede i livet. Brott mot regler eller annorlunda beteende gör att en person betraktas som

²⁴ Mallander, O. & Tideman, M. red. (2004). *Integrering och inkludering*. Lund: Studentlitteratur, s. 112

²⁵ Brodin, J. & Lindstrand, P. (2004). *Perspektiv på en skola för alla*. Lund: Studentlitteratur, s. 14

avvikande. Personer med utvecklingsstörning är ett exempel på avvikare enligt den typen av normer. Boken ger en historisk överblick över institutioners uppkomst. Redan under senare delen av 1800-talet har institutioner byggts för utvecklingsstörda eller fysisk funktionshindrade. Alla de institutionerna var mycket stora med ett stort antal boende.

Frågan är varför kan vi inte bli av med institutioner? Författaren kommer med en förklaring som är baserad på ekonomisk utveckling och samhälligt stöd. Som exempel tar de erfarenheter från Östeuropa med sina stora institutioner. Många personer bor på vårdhem och det är mycket svårt att lägga ner verksamheter. Frågan är vad boende ska göra med sin frihet och självständighet? Kan de klara sig utan institutionen som har bestämt över hela deras existens och berövat dem på möjligheten att tänka själva? Vad skall experterna göra med sina jobb, hur ska de försörja sig? Det finns en annan sida av problemet, nämligen att många av de barnen som var på institutioner inte har fått någon specialhjälp som de blev lovade. Anhöriga blev mycket bestörta pga. den mycket bristande information de fick om institutionens verksamhet och innebörd.

Boken går in på de förödande konsekvenser som reformen av skolväsendet 1991-1994 hade för hela skolsystemet och synnerligen för det specialpedagogiska fältet i Sverige. Ekonomiska besparingar, omorganisationen, ovissheten om vem som har ansvar för funktionshindrade barn, nedläggningar osv. försämrade avsevärt levnadsstandarden för barn i behov av särskilt stöd. De blev extra hårt drabbade. Barn- och Ungdomsvårdsmottagningar undersökning 1995/96 visade på en mycket försämrad situation i skolan. Frågan om vem som ska ta hand om barnen som faller utanför normen i kombination med nedskärningar och stora klasser blev mycket skarp.

Boken tar upp en viktig tankeställare gällande diagnostisering av barn i behov av särskilt stöd. Å ena sidan sätter en diagnos igång systemet att barnen får hjälp: skolan får resurser för att anställa extrapersonal – speciallärare eller stödpersoner och barnen får hjälp snabbt. Å andra sidan finns det risk att diagnosen stämpelar barnen och när de blir äldre kan de inte frigöra sig från stämpeln. Barnen får bära stämpeln med sig hela livet, och kanske får de i framtiden sämre möjligheter än sina jämnåriga kamrater att få ett arbete. Alla barn har rätt till den hjälp de behöver oavsett om de har diagnos eller inte. Enligt författarna fokuserar man på diagnosen alldeles för mycket. Under senaste åren ser vi en utveckling där antal barn i behov av särskilt stöd växer. Underlaget för att hamna i särskola har förändrats. Barn från socialt missanpassade familjer, invandrabarn eller barn som läraren har svårt att klara av får lätt att bli styrda till särskolan. Man ska vara noga med att bedöma vilka barn som ska gå i särskolan. En annan sida av problemet är att alla elever i behov av särskilt stöd behandlas likadant, fast egentligen så har var och en av dem olika behov och diagnoser. Rätt stöd kan i vissa fall medföra att barns svårigheter minskar eller kanske helt elimineras.

Sverige har under lång tid betraktats som föregångsland när det gäller välfärdspolitiken. Syftet med svensk handikappolitik är att ge personer med exempelvis utvecklingsstörning möjlighet att leva som andra och i gemenskap med de andra samt att bidra till att utveckla den enskildes egna resurser. Detta skall nås genom demokrati, solidaritet, jämlikhet och deltagande i samhällslivet för alla medborgare, med andra ord med hjälp av integrering.

Istället för att skiljas från samhället och isoleras, skulle personer med utvecklingsstörning leva och växa upp tillsammans med sina familjer och på så lika villkor som andra som möjligt[...]. En placering av ett barn med funktionshinder i en klass där de flesta inte är funktionshindrade innebär

inte integrering om barnet inte betraktas som en naturlig del av klassen eller gruppen och därmed upplever sig ingå i en gemenskap.²⁶

Inkludering på svenska är att ingå i någon sort av social gemenskap.

Vidare har boken tagit upp frågan om speciallärarens kompetens. Alla lärare ska ha grundläggande kunskaper i specialpedagogik. Det är nödvändigt för att göra en integrerad skola möjlig. Specialpedagogik är ett tvärvetenskapligt område, som bygger på teorier och kunskaper från flera olika discipliner som pedagogik, psykologi, sociologi och medicin. Principen om individualisering sätter individen i fokus. Men man ska inte gå miste om den faktorn att för att få ett helhetsperspektiv ska man ta omgivningsfaktorer i beräkningen. Speciallärare börjar bli verksam där den vanliga pedagogiken inte räcker till för att ett barn ska tillgodose sig undervisning.

Claes Nilholm (2003) menar att man inte ska se specialpedagogiken som "*ett rationellt svar på barns faktiskt existerande olikheter*".²⁷ Författaren ifrågasätter motiven bakom specialpedagogiska insatser. Han säger att specialpedagogik segregerar barn från självaste början. Begrepp "special" bäddar för tankar om avvikelser från normer. För att undvika segregering borde specialpedagogiken ses som en naturlig variation av pedagogiken och elever med särskilda behov som en naturlig del av klassen. De elever som av någon anledning inte klarar av programmet stämplas som avvikande när man i själva verket ska byta undervisningsmiljö eller metoder för att barnen ska tillgodose sin utbildning. Senare i boken tar Nilholm upp problematiken med normalisering. Han ställer frågor om normalitet och olikhet, hur skapas normer. Redan från barnens första månader stöter föräldrar på utvecklingskurvan: barnen vägs, mäts, deras färdigheter sammanställs. Författaren är inne på att integrering blir möjlig när samhället ska se variationen som en norm och olikheter som utvecklande.

På sidan 91 tar författaren hjälp av WHO (world Health Organisation) för att ge ett klassificeringssystem International Classification of Impairment, Disability and Handicap (ICIDH). WHO skiljer mellan skada, funktionsnedsättning och handikapp. Skada definieras som organisk och har sin grund i sjukdom eller störning. En funktionsnedsättning är ett resultat av skadan och kan vara fysisk eller psykisk. Handikapp är en begränsning, som påverkar människans sätt att leva ett normalt liv och är resultat av nedsättning. Handikapp är miljörelaterat. Det är gapet mellan individens förutsättningar och det omgivande samhällets kravnivå som handikapp uppstår. Med andra ord skulle samhällskrav vara annorlunda om personers funktionshinder inte ses som handikapp.

Nationella styrdokument Lpfö 98 och Lpo 94 ställer barnet i fokus och inte dess handikapp, även om barnet behöver särskilt stöd. Människan ses som en resurs som kan tillföra undervisningen en variation och är ett viktigt bidrag i klassrummet. Enligt Nilholm är ett mål med integrering att ingen ska skiljas ut och stigmatiseras p.g.a. av sitt funktionshinder, hudfärg, religion eller bakgrund, intresse, kön eller sexualläggning. Målet blir uppnått i det

²⁶Brodin, J. & Lindstrand, P. (2004). *Perspektiv på en skola för alla*. Lund: Studentlitteratur, s. 69

²⁷Nilholm, C. (2003). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur, s.38

fallet om barnet blir en med gruppen, elever får möjlighet att etablera sociala relationer, får språklig stimulans, blir accepterade, trygga och kan kommunicera med varandra.

Vidare har författaren tagit upp karakteristiska svårigheter som man möter under inkluderingsprocessen. Han säger bl.a. att ambitionsnivå är mycket hög i arbetet med inkluderade barn. Lärare och andra inblandade har nästan alltid högre förväntningar på inkluderade elever än på eleven i en specialklass. Ett annat särdrag är att yngre barn har lättare att acceptera en avvikande kamrat. Detta kan enligt Nilholm bero på att små barn inte är jämna i sin utveckling i samma ålder. Därför ser de ingen stor skillnad på andras utvecklingsnivå. Segregering blir mer tydlig med åldern. I förskolan är principen ”skolan för alla” mycket mer etablerad än i grundskolan och gymnasium. Det som oroar författaren är att stämpeln som avvikande följer barnet upp i åldrarna. Personalens attityd är en bidragande orsak till att barn i behov av särskilt stöd ses som avvikare av naturen och ska tränas upp för att bli så normala som möjligt. Bara då kan de etablera djupare relationer med klasskompisar. Det finns en tydlig uppfattning om hur barn ska vara. Allt annat betraktas som avvikande och ska rättas till. Skolan tittar fortfarande i många fall på begränsningar och svårigheter istället att se möjligheter och barns förmågor.

Resultat av empiriska studier

Intervjuanalys

Sammanlagt har jag intervjuat sju specialpedagoger. Fem av dem arbetar som speciallärare i grundskolan och två är specialpedagoger i ett utvecklings- och rehabiliteringscentrum. För att få en mer samlad bild av situationen gällande barn med behov av särskilt stöd i Vitryssland har jag valt att prata både med lärare som arbetar i huvudstaden och pedagoger från en liten stad som heter Lida.

De frågor som jag hade tänkt ställa till pedagoger från början fick göras om. Anledningen till detta var kulturella och professionella olikheter mellan Sverige och Vitryssland. Jag skulle föredra att ha haft ett mera öppet samtal allt eftersom jag efterlyste öppenheten i svaren. Men min vitryska handledare hade sina åsikter i frågan. Jag har märkt att atmosfären under inspelningen var annorlunda mot ett vanligt samtal. Intervjuade personer kom ihåg bandspelarens närvaro och har ändrat kroppsläge, kroppsspråk och tonläge så fort jag har börjat spela in samtalet. Det var annorlunda när bandspelaren inte var på, människor har inte riktigt på samma sätt att var noga med ordval och de var mycket mer öppna i ett privat samtal. Nästan alla ville inte uppge sina namn. De flesta ville inte bli inspelade. Många var nervösa över vem som kommer att ha tillgång till inspelningen och hur kommer jag att behandla informationen. Jag kan bara spekulera över anledningar till deras oro. Jag tror att det sitter inne i medvetandet från gamla tiden när man inte öppet fick kritisera systemet eller sin chef. Jag har märkt att människor övergår till lägre tonläge eller till och med börjar viska när de pratar om att deras professionella verklighet inte riktigt stämmer med riktlinjer och situationsbeskrivningen uppifrån. Det var på något sätt obekvämt att

prata om svårigheter. Det kändes oro och osäkerhet i deras svar. Det var många sådana svar i stil med ”du vet ju själv...”. För att klargöra situationen kommer jag att berätta en händelse som utspelade sig i Lida. Jag skulle besöka det enda utvecklings- och rehabiliteringscentret för arbete med utvecklingsstörda barn i staden. När jag kom dit så visade det sig att nästan alla pedagoger samt direktören var borta. Jag fick prata med en ung flicka som arbetade i centrumet som specialpedagog. Hon hade ställt upp på intervju och var så snäll och visade mig runt. Hon gav mig råd att återkomma nästa morgon för att träffa de andra ”mera erfarna” kollegorna. Samma kväll fick jag telefonsamtal från henne där hon gråtande bad mig låta bli att komma tillbaka. Det har visat sig att hon fick utskällning från sin chef att hon har visat mig runt och pratat med mig. Jag kunde vara en journalist som var ute efter att svartmåla deras verksamhet. Ingen utom direktören fick ta emot besökare och berätta om arbetet i utvecklings- och rehabiliteringscentrumet.

Jag har tänkt på det där med miljön under inspelningen. Det var inte alltid lätt att organisera den i enlighet med etiska normer för att det inte var jag som valde lokaler. Jag har valt att intervjua deltagare ensam. Ibland hände det att det var någon annan i rummet. Så här efteråt fick jag tankar om att flera deltagare på en gång skulle eventuellt ha bidragit till en dialog. Men å andra sidan kunde det ha låst situationen. Människor kan vara osäkra att framföra sina åsikter framför sina kolleger. Jag har lagt märke till att det är mycket svårt att vara opartisk när man ställer frågor. Jag ville gärna blanda mig in i samtalet. Det kan bero på att mina erfarenheter av integrerad undervisning är annorlunda mot de som de intervjuade hade.

Nedan kommer jag nu att analysera de frågor som jag ser som betydande för mitt arbete. På frågan *vilka svårigheter möter du i ditt arbete med barn med behov av särskilt stöd* fick jag följande svar från majoritet av intervjuade.

1. Brist på utarbetade program för arbete med barn med svårigheter. För att förbereda sig till en lektion med barn med inlärings svårigheter måste speciallärare gå igenom några olika läroböcker och plocka ut det som passar det konkreta barnet. Det händer att läraren hittar på egna övningar. Det finns inte bedömningsnormer för att sätta betyg på barn med särskilda behov. De bedöms efter samma betygssystem som finns i en grundskola. Barn får ett lågt betyg vilken gör det praktiskt nästan omöjligt för dem att komma in på teoretiska linjer på gymnasium och detta gör att de inte kan komma in på högskolor. Det enda möjliga alternativet är praktiska linjer på gymnasium. Ofta stämmer läroböckerna inte med läroplanens uppnåendemål.
2. Föräldrar till ”friska” barn visar negativ inställning till att deras barn kommer att studera tillsammans i samma klass som barn med problem i undervisningen. Sådana tendenser är särskilt vanliga i början innan föräldrar hinner få insikt i arbetsätt i klassen. Föräldrar är oroliga att utvecklingen av deras barn kommer att hämmas pga. att lärarens uppmärksamhet kommer att vara ojämnt fördelad bland elever, dvs. att barn med särskilda behov behöver mera tid och hjälp. I en skola kom klassläraren och specialläraren överrens om att inte berätta för föräldrar att deras klass har blivit integrerad. Efteråt har de märkt föräldrarnas negativa inställning. En familj har begärt förflyttning av sin dotter till en annan klass som inte har barn i behov av extra stöd. När föräldrar samlar in pengar för aktiviteter så har de bara räknat med de ”normala” barnen. Det uppstår ifrågasättande från föräldrar med normala barn.

Varför deras barn ska gå i samma klass som elever som har störningar i sin utveckling. Det förekommer mobbning från vuxnas sida.

3. Nästa problem ligger hos föräldrar till barn med svårigheter. Lärare pekar på ett lågt engagemang hos föräldrar i deras barns skolgång. Detta beror enligt intervjuade delvis på en låg utbildning, familjens sociala problem, missbruk eller helt enkelt brist på kunskap i vad som gäller integrerad utbildning. Det är svårt att hjälpa barn med svårigheter om deras föräldrar motarbetar lärarens ansträngningar som att strunta i lärarens rekommendationer. Med andra ord har misstro till lärarens arbete eller att man inte tycker att deras barn behöver hjälp en negativ innebörd. Sådan attityd påverkar barnet negativt och sänker dess prestation.
4. I en skola i Lida går barnen med särskilda behov inte på samma lektioner som resten av barnen. De har undervisning i huvudämnen parallellt till undervisning i resten av klassen i sina små grupper. På det viset när de är tillsammans med den stora gruppen deltar de ändå inte i undervisningen, de känner sig som på besök på de gemensamma lektionerna.
5. Nästan alla intervjuade har noterat att de integrerade barnen är mobbade av sina klasskamrater, ibland händer det att de blir utfryssta. Bara i en skola har läraren inte märkt sådana tendenser och berättat att barnen är kamrater till varandra. Tre gånger har jag hört åsikter om att barnen är grymma och behandlar de svaga illa. Den specialpedagog som arbetar på utvecklings- och rehabiliteringscentrum i Lida tyckte att yngre barn är mer toleranta mot sina annorlunda kamrater än äldre barn.
6. Olika behov hos barn med svårigheter gör det svårt att hjälpa var och en. Läraren måste vara mycket flexibel i sitt arbete med barn. Jag fick känslan att man ser barn med särskilda behov som en grupp, och inte som enskilda individer. Vissa av de intervjuade var medvetna att varje barn behöver en individuell utvecklingsplan. Men å andra sidan är det en mycket krävande process att förbereda sig till varje lektion utifrån en individuell syn på barnen. Ofta saknar lärare resurser för detta.
7. Diagnosen kan ställa till stora problem i framtiden: när barnet ska ta körkort, göra militärtjänsten eller söka till olika utbildningar efter grundskolan. Med andra ord barnen får problem med socialisation i samhället.
8. Det händer att det råder brist på specialpedagoger vilket resulterar i att en grundskolelärare agerar i rollen som speciallärare. Detta leder till att barnet inte får exakt den hjälp han/hon behöver. Läraren har inte riktigt den kompetens som behövs, t.ex. den kan missuppfatta de fel barnen gör och med detta inte känna igen specifika symptom som karaktäriserar just den störningen.
9. Äldre barn som är fullt medvetna om sin situation vägrar ibland att besöka lektioner med specialpedagog. De vill vara som andra jämnåriga kamrater och ser lektioner med specialpedagog som någonting skamligt.
10. Det är alldeles för mycket pappersarbete. Det är krångligt och tidskrävande och tar bort fokus från direktarbete med barn.

11. Efter det att barn med inlärningssvårigheter eller CP-skada går ut grundskolan har de inget yrke och deras chans att få en sådant är mycket liten. Samtidigt som i en särskola får de ett arbetsyrke som kan ge dem ett normalt liv.
12. I samtal med representanter från utvecklings- och rehabiliteringscentrum har det framkommit att det råder brist på rätt utrustning och inredning, som låga möbler eller lyftanordning för barn med CP-skada. Det belastar personalen enormt med tanke på att två flickor med CP-skada är 10 år gamla.
13. Lärare i grundskolor har låg förståelse för syfte och innehåll i integrerad utbildning. De är inte redo att släppa in barn med särskilda behov i sina klasser.

Vad tycker du om inkludering av barn i behov av särskilt stöd?

Nästan alla var överens om att bakomliggande tanke är bra. Men det finns saker som kräver avsevärd förbättring. Hela processen är inte noga igenomtänkt. Än så länge kan man pröva olika metoder och man håller på att samla erfarenhet från integrering. De flesta lärare arbetar med integrering så som de förstår den. Det finns ett stort utrymme för individuella tolkningar. Jag blev förbluffad av det faktum eftersom nästan alla säger att de blir skickade på olika kurser, konferenser och fortbildning. Det finns gott om litteratur som belyser frågan. Problemet kan bero på att frågan är så komplex. Det finns vita fläckar. Egentligen är systemet inte längre något nytt men det går trögt att förverkliga det i livet. Det hände rätt så mycket i början av reformer men har nu avstannat.

Det finns ett ouppklarat moment i det hela. Saken är den att hjälpprogram för barn med svårigheter i sin utveckling är beräknade att ta 4 eller 5 år. Vad gör man med barn som inte har uppnått målet efter denna period? En lärare berättat att hon har upplevt press från utredningsgruppen från utvecklings- och rehabiliteringscentrum att de barnen som inte klarar av programmet får en diagnos fastställd. Det är önskevärt att barnen får en diagnos så fort som möjligt. Samma pedagog tyckte att en diagnos påverkar barnen mycket negativt, de får en stämpel för resten av sina liv. Därför har hon förväntat sig mera hjälp från en utredningskommitté. Hon tyckte att specialister från en kommitté kunde ge henne råd om vilken individuell utvecklingsplan som skulle passa ett barn så att det klarar av skolgången. De i sin tur ville ha mera komplex analys från henne. Pedagogen tyckte inte att hon hade kompetens för detta. Hon eftersträvade en medicinsk diagnos ifall barnet hade störningar i sin utveckling och inte bara legat efter i olika skolämnen. I hennes ögon skulle diagnosen leda till en klarare bild av hjälpinsatser till barnet.

En annan grundskolelärare har förklarat situationen på följande sätt. Om barnet med inlärningssvårigheter efter 4 år i grundskolan inte visade förbättringar i sitt skolresultat händer följande. Han eller hon får från och med femte klass börjar studera enligt specialprogram för barn med CP. När detta händer så får barnen extra timmar, dvs. de går en utbildning riktad mot att tillägna sig ett arbetsyrke beroende på kön och möjligheter i en konkret skola. Flickor lär sig grunder av olika serviceyrken och pojkar lär sig t ex snickra. Om det är en skola som ligger på landet så lär sig barnet grunder i jordbruket. De barnen går ut skolan i nian och gör nationella prov bara i ett ämne, nämligen yrkesexamen. Fast de går i en vanlig grundskola så får de barnen diplom från särskolan. Detta ses som ett problem pga. att de barnen har mycket mindre möjligheter att på samma villkor bli mottagna i samhället.

En speciallärare i Minsk ville inte svara på frågan men uppgav att om hon skulle ha en valmöjlighet skulle hon hellre arbeta i en särskola. Hon tyckte att det är huvudsyfte med integrerad utbildning, nämligen socialisation, kan inte ensidigt ses som bara positivt fenomen eftersom barn med behov är mobbade och det är inte säkert att de mår bra av socialisation.

En pedagog från utvecklings- och rehabiliteringscentrum i Lida har pratat om att det är svårare för barn med särskilda behov att visa sina starka och individuella sidor i integrerad klass pga. personliga särdrag i utvecklingen. Det är lättare att göra det bland barn som ligger nära varandra i sin utveckling. Det finns en stor risk att de barnen kommer att bli undanknuffade, och inte kommer att utveckla sina bästa kreativa sidor samt sin unika personlighet. Hon sade bl.a. att problemet ligger i det faktum att normer kräver att man blir som alla andra. De normerna ligger alldeles för högt för barn med inlärnings- och utvecklingssvårigheter.

En av de intervjuade har sagt att en integrerad utbildning har en klar framtid för sig. Antal integrerade klasser och förskolor växer. Föräldrar börjar förstå alla de fördelar med integration.

På frågan *Vilka positiva moment med integrerad utbildning kan du räkna upp* gav intervjuade följande svar:

1. Undervisningsgrupper för barn med behov av särskilt stöd är ofta små, vilket bidrar till att varje barn får mycket uppmärksamhet och hjälp i sin utveckling. Det finns goda chanser att barn jämnar ut sig, med andra ord hinner ikapp i sin utveckling med sina jämnåriga.
2. Barnen får umgås med andra barn som inte har liknande problem. Ofta ser man fungerande relationer mellan grupperna. Barnen med särskilda behov är inte utfrysta från resten av klassen om de inte visar dålig attityd mot sina klasskompisar. Några intervjuade tyckte inte att barnen med särskilda behov känner sig utanför.
3. Barnen behöver inte som det var tidigare lämna sina hem och bo i ett skolinternat. Vardagen blir mycket lättare för föräldrar med att de inte behöver lämna ifrån sig barnet, ordna transporten osv.
4. Samhället får bättre insyn i problematiken och lär sig om de annorlunda barnen. Människor börjar förstå att det egentligen är inte fel på de barnen bara för att de behöver lite mer stöd i sin utveckling. Som en pedagog har sagt, ingen människa är perfekt. Intervjuade såg det som en indikation på samhällsutveckling och dess standard. Tyvärr så tyckte inte flera intervjuade att det vitryska samhället var beredda på en sådan förändring.
5. De barn som utvecklas enligt normer lär sig hänsyn och tolerans om de går i samma klass med annorlunda barnen. Även en sådan sak som att vänja sig vid andras olikheter tar tid eftersom barnen med störningar i sin utveckling tidigare var isolerade från resten av samhället. De har varit inspärrade hemma, på internat eller gått i en särskola. Den tiden är inte konfliktfri. Men efteråt byggs starka kamratband i klassen.

6. Barn med särskilda behov får lättare att integrera och socialisera sig i samhället om de fick chans att gå i en vanlig skola.

Hur barnen hamnar till klass med integrerad undervisning?

För att få börja i en integrerad klass går barnen igenom en grundlig utredning som görs av olika specialister, som psykologer, utbildade pedagoger och läkare på BVC eller i ett utvecklings- och rehabiliteringscentrum. Om man märker utvecklingssvårigheter redan i förskolan hamnar barnet under en sådan utredning redan i sexårsåldern så att hon/han kan få tidig hjälp. I det fallet går första året i skolan inte till spillo för barnet. Ett annat alternativ är att barnet med inlärningssvårigheter blir upptäckt när den redan har börjat skolan. I ett sådant fall blir det skickat till en utredningskommitté efter första året i skolan och får börja i en integrerad klass. Det händer att man missar barn med särskilda behov och de får ingen hjälp förrän i mellanstadiet.

Vilka möjligheter har föräldrar till ett barn med behov av särskilt stöd i frågan att påverka barnets skolgång?

Alla intervjuade var överens om att barns föräldrar har det avgörande ordet i valet av utbildningsformen för deras barn. För att barnet ska genomföra en utredning krävs föräldrars samtycke och det är just föräldrar som har rätt att bestämma i vilken skola barnet ska gå. Det kan handla om en grundskola med integrerad klass eller en särskola. Föräldrar är välkomna att vara med på lektioner och kontrollera vilken hjälp deras barn får. Föräldrar kan vara med under arbetet med individuella utvecklingsplaner och framföra sina önskemål. Samtliga deltagare i samtal med mig tyckte det var synd att långt ifrån alla föräldrar deltar aktivt i sina barns skolgång. Alla var överens om att föräldrar har stort inflytande på barnets situation. Barnen placeras i olika utbildningsprogram bara efter överenskommelse med föräldrarna. Vårdnadshavare kan när som helst ändra sitt beslut och ta bort barnet från en integrerad klass. Det finns föräldrar som intresserar sig för frågor kring sitt barns skolgång. För det mesta ställer de frågor kring hur det går för deras barn med matematik och språk, vad de kan göra hemma för att förbättra resultat i skolan.

Vilka frågor brukar föräldrar ställa till dig?

Föräldrar brukar be om hjälp i frågor gällande utbildning och uppfostran. Barn med utvecklingssvårigheter har ibland mycket speciella behov, därför ger pedagoger råd om vilka övningar föräldrar kan göra tillsammans med barnet hemma, råd om hemläxor och hur man ska kommunicera med barnet för att undvika onödiga konflikter. Lärare kan ge råd om vilka aktiviteter på fritiden som kan hjälpa deras barn, som t.ex. simning för att förbättra grovmotoriken. Ofta ser föräldrar på speciallärare som på en kunnig specialist och ibland förväntar de sig ett underverk. De vill definitivt att deras barn blir friskförklarade. Ibland händer en konflikt mellan förväntningar och resultatet. Föräldrar är angelägna om att se specialpedagogen mera som en läkare och förstår inte riktigt den rollen som läraren har. Frågor brukar ha mycket konkret karaktär som t.ex. mitt barn har svårt att räkna, hur ska vi klara det? Föräldrar är mest oroliga över barnets förmåga att läsa och räkna, andra ämnen

ses som mindre viktiga. Fast enligt pedagogens åsikt är de ämnena lika viktiga och kan utveckla barnet som individ och hjälpa de att socialisera sig i samhället. Det framkom än en gång att huvuduppgiften för specialpedagogik är att barnen i behov av särskilt stöd ska lyckas integrera sig och socialisera sig i samhället. Föräldrarna ser läsning och skrivning som ett index på att deras barn är normala. Det är mycket viktigt för föräldrar att deras barn inte avviker från normen.

Nedan kommer en kortare sammanfattning av samtal som inte har fallit under någon av tidigare behandlade frågor. Det förekom uttalanden som att det inte går att integrera alla barn. Bara de med lätta avvikelser går att placera tillsammans med friska barn. Det beror på dels på praktiska svårigheter dels på att man ska se till barnens bästa. Särskolor ska vara kvar enligt många av intervjuade.

En pedagog tyckte att integrerade skolformer fanns förut också. Hon refererade till tiden i sin barndom. I hennes klass fanns också barn som hade svårt att hänga med i undervisningen och hade dåliga betyg. Skillnaden var att ingen har tänkt på de barnen som barn med särskilda behov. I ett modernt samhälle synliggör man det, både på gott och ont. Det finns fortfarande sådana barn i nästan varje klass. Man kan "göra" dem till barn med inlärningssvårigheter eller ännu värre till barn med CP-skada. I hennes ögon var det en mycket farlig tendens som kunde leda till att fler barn blir stämplade som avvikande.

De flesta barn med inlärningssvårigheter eller CP-skada har problem med språket. Om barnet får hjälp och rätta inlärningsmetoder man kan uppnå goda resultatet både i läs- och skrivspråket. Men problemet kan kvarstå i form av läsförståelse, dvs. förmågan att skriva och läsa både rätt och snabbt behöver inte betyda att barnet förstår vad hon/han läser.

En pedagog berättade om en flicka som gick om första året i grundskolan. Man kan tycka att det stred mot alla normer i ett humanistiskt samhälle. Nu går hon i åttan tillsammans med sin ett år yngre syster och visar mycket goda resultat i skolan och får bättre betyg än hennes syster. Pedagogen ser detta som ett resultat av det som hände i ettan. Flickan var förmodligen inte mogen eller hade svårigheter pga. andra omständigheter som svag hälsa eller familjesituationen.

Jag har varit på besök i ett utvecklings- och rehabiliteringscentrum i Minsk som är ett mönsterexempel på hur ett utvecklings- och rehabiliteringscenter ska vara. Där hade de inte några som helst problem i sitt arbete. Enligt biträdande rektor så hade de en modern komplex utrustning, många bra specialister och fullt samarbete med föräldrarna. Föräldrar var en tillgång för verksamheten och hade en stor potential i arbete med barn. Om det kommer upp några problem så har de rent organisatorisk karaktär som går att lösa direkt utan som helst svårigheter. Representant för centrumet sade bl.a. att man ska älska det man gör så bli det inga svårigheter i arbetet. Om föräldrars inflytande så sade hon följande: föräldrar till barn i behov av extra stöd har rätt att protestera mot utredningskommitténs beslut och välja ett annat utbildningsprogram för sitt barn. Men detta beslut är inte alltid det bästa. Föräldrar har tendens att tro att deras barn har högre utvecklings- och inlärningspotential och skickar sina barn till en vanlig grundskola. Tiden går förlorad för den hjälp som barnet har ett stort behov av. Det var det enda stället jag har besökt som var exemplariskt. Därför har jag valt att lägga analysen av denna intervju avskilt från övriga samtal.

Analys av hjälpinsatser

Det är påtagligt att antal barn med särskilda behov växer avsevärt (se sidan 11). Detta kan ha sin förklaring i bättre diagnostik och att barns hälsotillstånd undersöks i mycket ung ålder. Å andra sidan i början av 2000-talet har det kommit ett antal styrdokument rörande barn med utvecklingssvårigheter. Några av dem har jag nämnt under *Styrdokument och riktlinjer*. Detta visar på ett växande intresse i frågan hos myndigheter. Litteraturstudier och intervjuer med lärare har visat på betydelse av insatser i ett tidigt stadium. Vitryska specialpedagogiska insatser riktade mot en så tidig hjälp som möjligt (redan från 2 månaders ålder), vilket ska främst bidra till att barnen kommer ikapp med normal utveckling, lyckad socialisation eller i alla fall till en avsevärd förbättring i sin utveckling.

Variation av olika skolformer för barn i behov av särskilt stöd bidrar till att samhället börjar få insyn i problematiken och att medier sprider kunskap om specialpedagogik. I en rapport *Analiz situatsii v oblasti okazaniya uslug detjam s osobennostjami psixofizicheskogo razvitiya rannego vozrasta (Analys av situationen med hjälpinsatser till yngre barn med särdrag i den psykofysiska utvecklingen)* som Unicef i Vitryssland har gjort i samarbete med E.S. Slepovich och A.M. Poljakov, lektorer vid Det Statliga Universitetet i Minsk, har belysts framgångsrikt arbete i utvecklings- och rehabiliteringscentrum runt i hela landet. I första hand har arbetet med föräldrar i form av skriftlig information och kontakt med specialister som arbetar i centrum bidragit till att föräldrar ändrar attityd till sina avvikande barn och att de bättre förstår sin roll i barnens utveckling. Enligt rapporten så ser man en positiv utveckling i att rehabiliteringscentrum arbetar med personlig inställning till varje familjs behov. Detta leder till att man är mera lyhörd till föräldrars önskemål, barns behov och förbättrar samarbetet med familjerna.

Vidare anser jag att det är viktigt att berätta om vilka barn som kan få hjälp. Det är barn som ligger i riskzonen: för tidigt födda barn, barn som får infektioner i tidig ålder, barn som har syskon i behov av särskilt stöd, barn som blev lämnade av sina föräldrar, barn från socialt missanpassade familjer.²⁸

Med hjälp av rapporten och intervjuer, samt observationer och samtliga litteraturstudier ska jag göra en kortare analys av hjälpinsatser till barn med störningar i utvecklingen. Tillsammans med alla framsteg som görs så finns det fortfarande svårigheter i arbetet med att hjälpa barn i behov av särskilt stöd.

Summering

Jag kan nämna följande problem och deras eventuella åtgärdsinsatser:

²⁸ Slepovich, E.S. & Poljakov, A.M. (2005). *Analiz situatsii v oblasti okazaniya uslug detjam s osobennostjami psixofizicheskogo razvitiya rannego vozrasta (Analys av situationen med hjälpinsatser till yngre barn med särdrag i den psykofysiska utvecklingen)*. Belarus, Minsk: Unicef, s. 89

1. Bristande samarbete mellan olika institutioner i Vitryssland som vårdcentralen, skolan och socialmyndigheter. Erfarenheter visar på en positiv effekt av ett sådant samarbete med tanke på att familjer känner stor psykisk press med att kontakta utvecklings- och rehabiliteringscentrum på egen hand.
2. Bristande samarbete mellan olika specialister som läkare, psykologer, lärare, speciallärare och mellan olika myndigheter och institutioner. Liknande problem kan man se till och med inom samma institution. Ofta händer det att barnet får hjälp bara inom en livssfär, t.ex. medicinsk hjälp. Bättre och framförallt samordnade insatser skulle leda till komplex hjälp till barnet och dess familj. Det är vanligt att istället ställa krav på olika specialister. Genom att man pressar barnen att prestera och uppnå normen.²⁹
3. Det råder brist på förvaltningar som just hjälper små barn i förskoleåldern. Det finns brister i övergångar mellan olika åldersrelaterade institutioner. Smidigare samarbete skulle leda till minskning av felaktiga diagnoser och att barnet skulle få omfattande hjälp. Det finns förslag att lösa problemet genom att utarbeta en gemensam utvecklingskurva och normer. Samtidigt som det finns ett starkt motstånd mot förslaget med anledningen att detta kan leda till att barnen förlorar sin unika identitet och att begrepp som normalitet, leder till att barn med särskilda behov kommer att förbli avvikande. Samtidigt som det finns risk att gränser töjs i uppfattning om vad är som avvikande.

Kritiken mot begåvningsstest och diagnostisering är kraftfull. Med hjälp av sådana tekniker sätts gränser för utvecklingsstörning – icke –utvecklingsstörning,[...]En högre gräns leder med automatik till en större andel personer med utvecklingsstörning.³⁰

4. Det finns bristande förbindelse mellan metoder, mål, syfte, problemställning och dokumentation. Detta beror på all den mängden av olika dokument och planer inom specialpedagogiskt, medicinskt och socialt fält. Det behövs en myndighet som samordnar all hjälp och insatser. Man ska komma ihåg att se till barnets bästa. Mina intervjuade har pratat om överbelastning med pappersarbetet och byråkratin, vilka tar bort fokus från barnen.
5. Föräldrar till barn i behov av särskilt stöd har en felaktig syn på institutionens roll, och sätt att arbeta med barn. Detta leder till att föräldrar söker hjälp för sent. Det finns brister i samarbetet mellan myndigheter, skolan och andra aktörer med föräldrarna, som känner sig utanför åtgärdsprocessen och som inte vet att de har rätt att påverka den. Föräldrar förstår ofta inte specialpedagogens roll i barns rehabilitering och ser honom/henne som ett tillägg till medicinsk hjälp. Detta beror på en gammal uppfattning att barn med utvecklingshandikapp ska bli friska med hjälp av mediciner.

²⁹ Leschinskaja, T.L. (2006). *Metodologičeskije osnovi issledovanija integririvannogo obuchenija detej s osobennostjami psixofizičeskogo razvitija. Adukatsija i vixavanne, (4)*. Belarus

³⁰ Nordström, I. (2002). *Samspel på jämlika och ojämlika villkor. Om lindrigt utvecklingsstörda skolbarns samspel och relationer med kamrater*. Stockholm: Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet, s. 61

[...] medicinska beteckningar sammanblandas med pedagogiska: den "sjuka" blir det "onormala" också i pedagogiska situationer och det "friska" blir det som är "normalt" [...] utgör "diagnoser" en stark legitimitetsaspekt för pedagogiska arbetsätt.³¹

6. Bristande ekonomiska och tekniska resurser. När jag besökte utvecklings- och rehabiliteringscentrum i Minsk har personalen berättat om en simulator som är unik i sitt slag, och är utvecklad för barn med CP-skada. Den kostar ca tre tusen amerikanska dollar. Det visade sig att än så länge hade bara ett centrum råd att köpa den. Utifrån egna erfarenheter och intervjuer har det visat på stora ekonomiska resursskillnader hos skolor och utvecklings- och rehabiliteringscentrum i huvudstaden och resten av landet.
7. Nästa svårighet ligger i att övervinna kulturhistoriska attityder bland befolkningen. Vanliga människor ser barn i behov av särskilt stöd som avvikande och betraktar de som ett problem. Det var jag gått igenom i tidigare forskning och sett hos bl.a. Dmitriev (se ovan).
8. Unicefs rapport tar upp problemet med en dold attityd bland specialister som i första hand tänker på sin egen prestige eller/och på vinst för sin arbetsplats. Barnens bästa kommer i skuggan av tävlingsinstinkten. Olika myndigheter och specialister vill se vinst av ett samarbete med andra aktörer. Det behövs ett nätverk för utbyte av erfarenheter, samarbete, för att sätta upp gemensamma mål och utarbeta gemensamma metoder i arbetet med barn i svårigheter.

Diskussion

Tack vare mitt ursprung så hade jag goda förutsättningar för att genomföra fältstudier i Vitryssland.

Med stöd av sociokulturell teori har jag i mitt arbete haft för avsikt att belysa inkludering av yngre barn i behov av särskilt stöd i Vitryssland. I mitt arbete har jag försökt foga samman teori och praktisk tillämpning. Utifrån förutsättningarna och behov preciserade jag syftet för uppsatsen till att genomföra fältstudier i Vitryssland gällande inkludering av yngre barn i behov av särskilt stöd. Jag har vägletts av Sven Hartman som säger

Problemformuleringen bestäms av den kunskap jag har om mitt område. Den kunskapen ökar ju längre jag kommer i arbetet, alltså förbättras också förutsättningarna för en skärpt formulering av problemet.³²

De metoder jag har valt ut har visat sig vara effektiva, men ibland svåra att använda i Vitryssland. Och då tänker jag på intervjuer med speciallärare och specialpedagoger. Så länge jag hade min vitryska handledare med mig så gick det mycket smidigt. Mina

³¹ Helldin, R. (1997). *Specialpedagogisk kunskap som ett socialt problem. En historisk analys av avvikelse och segregation*. Stockholm: HLS Förlag, s. 42

³² Hartman, S. (2003). *Skrivhandledning för examensarbete och rapporter*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 19

självständiga försök träffade på ett starkt motstånd i form av lokal byråkrati, autoritära ledarskap, oviljan att visa upp sina svaga punkter och rädslan att säga för mycket. Jag kan ändå känna mig tillfredställd med de intervjuerna som gick att genomföra. Genom inledande samtal med pedagoger och genom mina egna observationer fick jag insyn i verksamheten. Inkludering i Vitryssland är inte riktigt detsamma som vi är vana med av erfarenheter från den svenska skolan, samtidigt som länderna dras med liknande problem i modern tid. I Sverige är debatten om allas lika värde och rätt till en likvärdig utbildning avslutad. Jag menar att det är en självklar rättighet för ett barn i behov av extra stöd att få vara med i en gemensam utbildningsprocess. Samtidigt som samhället accepterar detta (s. 20). Den analys av svensk litteratur som jag har gjort i *Tidigare forskning* visar på liknande tendenser i Sverige och Vitryssland för ungefär halvt sekel tillbaka som försöket att avskaffa institutioner, samhällig debatt om hur inkludering påverkar de ”friska” barnen. Frågan om diagnosens betydelse är fortfarande vass i Sverige, men jag kan se betydande skillnader mellan länderna. I Vitryssland spelar diagnosen betydligt större roll än i Sverige och bär med sig mycket större konsekvenser. Mitt arbete hade inte som sitt syfte att jämföra Sverige och Vitryssland i frågan om inkludering av barn i behov av särskilt stöd därför kommer jag inte att gå in på detaljer i frågan här. Samtidigt som jag känner att frågan är intressant inte minst utifrån sociokulturell teori och detta kan ligga till grund för vidare forskning.

De exempel jag har sett i Vitryssland som skulle föreställa inkludering av barn i behov av särskilt stöd var representerade av utvecklings- och rehabiliteringscentrum och integrerade klasser. Enligt min mening är utvecklings- och rehabiliteringscentrum ett bakslag för integreringsprocesser i landet vad som gäller inkludering av barn i behov av särskilt stöd. Utvecklings- och rehabiliteringscentrum liknar i sin funktion institutioner, fast under andra förhållanden. Barn bor hemma och kommer till utvecklings- och rehabiliteringscentrum för att få kvalificerad hjälp. De umgås bara med andra barn med utvecklingsstörningar. Det skapas simulerade situationer och miljöer av verkligheten, jag har sett ett kök, växthus, upplevelserum. Men de fanns bara i huvudstaden i det bäst utrustade centrumet. På landet har jag mött en helt annan verklighet: brist på material, mindre bra arbetsvillkor.

Även om man sorterar bort de ekonomiska faktorerna så är de simulerade situationerna inte utbytbara mot den verklighet som barn träffar utanför. Barn behöver den äkta kommunikationen med andra barn. När jag påstår detta så tänker jag på en sociokulturell teori som lägger samspel och ömsesidig påverkan mellan individ och kultur man lever i till sin grund. Leif Strandberg har tolkat Vygotskijs sociokulturella teori på ett följande sätt:

[...]för Vygotskij är social kompetens ett fundament i människors utveckling. Social kompetens är alla former av mänskligt samspel, som grundlägger utvecklingen. Han menade att absolut alla barnens förmågor – intellektuella, emotionella, sociala, existentiella – har sina rötter i sociala relationer. Barnets förhållande till sig själv och världen är från allra första stund relationer med andra människor.³³

Samtidigt så skapar utvecklings- och rehabiliteringscentrum goda förutsättningar för att barn får den vård de behöver. Samarbetet mellan de olika specialisterna i utvecklings- och rehabiliteringscentrum ger ett bra intryck samtidigt som barn känner sig trygga och

³³ Strandberg, L. (2006). *Vygotskij i praktiken: bland plughästar och fusklappar*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag, s. 47

skyddade. Barnen är integrerade på det viset att de inte är instängda på institutioner och samhället är medvetet om deras existens. Med tanke på att det vitryska samhället inte förefaller vara helt redo för inkludering av barn i behov av särskilt stöd, så tillgodoser den miljön som utvecklings- och rehabiliteringscentrum kan erbjuda barns intresse på ett mera passande sätt i den nuvarande situationen i samhället.

Vad gäller inkludering av barn i behov av särskilt stöd i en vanlig klass i grundskolan så ser den lovande ut i framtiden. Det kommer att fortsätta gå bra om man håller sig i samma riktning. Dock finns det vissa svårigheter som är påtagliga i verksamheten. I första hand vill jag påpeka bristande samarbete och kommunikation mellan aktörer: föräldrar till barn i behov av särskilt stöd, föräldrar till resten av barnen, klasslärare och speciallärare. Jag tycker att inkluderande undervisning förutsätter att specialpedagoger är inkluderade i den gemensamma verksamheten och samverkar med andra aktörer för att tillgodose barns olika behov. Om man ser problemet på det viset så råder det definitivt brist i den vitryska skolan på samarbetet mellan olika aktörer som är inblandade i barnens öde. Jag har sett och hört många olika exempel på det under min vistelse i Vitryssland.

Här skulle jag vilja konkretisera mitt påstående och styrka det med att beskriva ett fall i vilket en klasslärare hade mycket bristande omdöme i arbetet med barn i behov av särskilt stöd. Under mitt besök i en integrerad klass i Lida har deras klasslärare visat brist på professionell etik genom att beordra barnen att komma fram och ställa sig framför hela klassen. Hon var mycket tydlig vilka diagnoser barnen hade. Läraren namngav de barnen som enligt henne inte kommer att klara av specialprogrammen och kommer flyttas till en särskola. Jag var mycket bestört att se hur de barnen skämdes och mådde dåligt över situationen. Enligt min åsikt så kände de sex barnen sig mycket utpekade. Jag tror inte att man kan prata om en fungerande inkludering i denna klass med tanke på att det inte uppfylldes kriterier för inkludering – som allas lika värde, respekt till varje enskilt barn, god pedagogisk miljö. Det var i samma skola som föräldrar till ”friska” barn inte fick veta att deras barn ska gå i en inkluderad klass. Hemlighetsmakeriet pågick under två månader. Klassläraren och specialpedagogen har förklarat sina handlingar med att det finns röster i Vitryssland som lyfter upp problemet med vad som kommer hända med de andra barnen i en integrerad klass. Föräldrar är ofta bekymrade över hur inkluderade barn kommer att påverka deras barns utveckling och inlärningsprocess. Reaktionerna är ofta negativa. Att gå i samma klass med barn i behov av särskilt stöd ses som en börda. Å andra sidan är skolan först ut i staden med integrerade klasser och är eftertraktad bland familjer med barn med funktionshinder.

Förklaringsmodeller till barns svårigheter har ofta påverkat lärarens syn på barns begränsningar mer än barnens svårigheter i sig. Problemet är planterat i sin miljö. Med en annan modell, ett annat synsätt eller andra förutsättningar skulle vitryssar ha en helt annan syn på barns svårigheter. Utvecklingen går i samspel med miljön. Vuxna förebilder, uppmuntran, tron på barnet, vägledningen och samarbetet är oerhört viktiga. Det snabba utvecklingstempot i samhället leder till att vissa inte hinner riktigt med. Förståelsen av att utvecklingen går i samspel med miljön och påverkar varandra skulle ge en bättre acceptans av barns olikheter. Det skulle vara användbart att titta närmare på vad det är som påverkar allmänna opinionen, tankar och värderingar. Det finns många lärare som har tappat tron på vad som går att åtgärda. Problemet ”löses” för dem genom segregering, nämligen att ta bort oönskade elever ur det reguljära skolsystemet.

[...] vi kan inte påverka genotypen. Vi som arbetar i skolan kan inte ändra genupsättningar eller reparera skador i hjärnan. Vi skall koncentrera oss på att göra det vi kan och det vi är bra på nämligen att utveckla pedagogisk verksamhet med hjälp av socio-kulturell-historisk praxis på det sätt jag har beskrivit tidigare.³⁴

Lärare, föräldrar och elever ifrågasätter ”de andra elevernas” rätt att vara med i ett gemensamt klassrum och ”förstöra” för de andra. Okunskap leder till fördomar i stil med att barn i behov av särskilt stöd kanske bromsar andras barn inlärning, drar åt sig för mycket uppmärksamhet och med detta hämmar andra barns goda förutsättningar till utveckling. Det visar på att det finns stor okunskap på området.

Skolan bär både på ett politiskt och på ett samhälligt uppdrag: driva framåt demokratiska processer i landet och tillgodose varje barns behov. Jag tycker att det finns motsägelser både i vetenskapliga skrifter, politiska beslut och det praktiska arbetet med barn i behov av särskilt stöd. Man försöker behandla problemet utifrån ett demokratiskt och individualistiskt synsätt, samtidigt som man ser på barnet som på ett passivt objekt, som bara tar åt sig regler och kulturella normer som redan finns i samhället. Det föregår inget aktivt samarbete mellan barnet och samhället, barnet tillför inte något nytt i det befintliga systemet. Det pratas för litet om att samhället ska ändra sina normer, värderingar och förutsättningar för att acceptera barnet. Jag får en känsla att barn med behov av särskilt stöd får mycket få valmöjligheter. Man för inte på tal det fria valet, inflytande och självbestämmande. Samhället har redan bestämt att de barnen inte kan vara advokater, läkare, lärare osv. De ska bli yrkesarbetare.

Det är viktigt att acceptera funktionsnedsättningar men inte blunda för dem, låtsas som att de inte finns. Man ska aktivt hjälpa barnen med att förverkliga deras drömmar, önsknings, strävandet och behov som alla andra barn har oavsett hälsotillstånd eller diagnos. Man ska bara komma ihåg att de barnen behöver det lilla extra.

Man kan naturligtvis resonera kring att vi ofta genom att förringa barnets funktionsnedsättning inte ger det stöd barnet behöver, samt att vi tror oss införa någon form av normaliseringsprocess med detta arbete. Vi menar att det är ett helt felaktigt sätt att närma sig barn i behov av särskilt stöd. I alla situationer det där går ska de behandlas som alla andra barn med samma krav och förväntningar . där vi känner att det inte fungerar och barnet behöver mer stöd än kamraterna, måste detta självfallet sättas in.³⁵

Vad barnet kan göra med andras hjälp idag, kommer hon/han att vara kapabel att göra själv i morgon. Intelligens är inte enbart det som finns i den enskildes huvud eller något som inplanteras i barnets huvud. Den är en färdighet. Barnets utveckling är inte begränsat av dess inre mentala förutsättningar. Vad sitter handikappet: i könet, i generna eller i skadan? Handikappet sitter i gränssnittet människa – kultur. Genom att föra in en annan vetenskapligt baserad forskning, en annan politisk syn så kommer värderingarna hos folk i allmänhet så småningom att ändras. Globaliseringen har inneburit idag att vi möter nya människor, trosföreställningar och nya vanor som förändrar människans sätt att tänka. Inte

³⁴Strandberg, L. (2006). *Vygotskij i praktiken: bland plugghästar och fusklappar*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag, s. 174

³⁵ Nilholm, C. (2003). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur, s. 141

minst Vitryssland har kommit i kontakt med omvärlden och utbyter erfarenheter med andra länder om inkludering av barn i behov av särskilt stöd. Landet går sin egen väg för att lösa problemet samtidigt som det försöker ta i bruk de bästa forskningsresultat och erfarenheter från Väst. Vitryssland är på god väg mot att acceptera barn i behov av särskilt stöd och i allt högre grad inkludera dem i en gemensam utbildningsprocess.

På slutet vill jag tillägga att jag ser mitt arbete som en början till vidare forskning. Man kan absolut inte se det som ett avslutat projekt. Det finns många aspekter som inte är färdigställda och kräver djupare analys. Jag skulle vilja fördjupa mig i frågor rörande relationer mellan hemmet och skolan, samarbetet mellan olika aktörer inblandade i hjälpinsatser till barn i behov av särskilt stöd, samt ta reda på vilket sätt politiska beslut gällande inkludering påverkar situationen. Jag anser att mina studier var genomgripande och djupa. Jag har fått en bra inblick i det vitryska specialpedagogiska systemet. Jag har lärt mig mycket nytt både genom studiebesök, intervjuer och forskningslitteratur. Jag fick ett bra grepp om problemet och kan se tydliga skillnader i inkludering i Sverige och i Vitryssland – men också likheter.

Källförteckning

Andersson, B-E. (2001). *Som man frågar får man svar – en introduktion i intervju- och enkätteknik*. Stockholm: Prisma

Brodin, J. & Lindstrand, P. (2004). *Perspektiv på en skola för alla*. Lund: Studentlitteratur

Bråten, I. red. (1998). *Vygotskij och pedagogiken*. Lund: Studentlitteratur

Dmitriev, A.A. (2005). *O nekotorig problemax integrirovannogo obuchenija detej s ocobimi obrazovatel'nimi potrebnostjami defektologija (Några svårigheter i integreringen av barn med särskilda utbildningsbehov)*. Defektologija, (4). Ryssland

Esaiasson, P. (2003). *Metodpraktikan*. Stockholm: Norstedts Juridik AB

Hartman, S. (2003). *Skrivhandledning för examensarbeten och rapporter*. Stockholm: Natur och Kultur

Helldin, R. (1990). *Den unika speciallärarkompetensen? Några speciallärares uppfattningar om relationen till emotionellt och socialt missgynnade ungdomar*. Uppsala: Universitet

Helldin, R. (2002). *Specialpedagogisk forskning – en kritisk granskning i ett omvärldsperspektiv*. Stockholm: Skolverket

Helldin, R. (1997). *Specialpedagogisk kunskap som ett socialt problem. En historisk analys av avvikelser och segregation*. Stockholm: HLS Förlag

Jerlang, E. (1999). *Utvecklingspsykologiska teorier*. Lund: Liber

Konopleva, A.N. & Leschinskaja, T.L. (2004). *Psixologo-pedagogicheskoje soprovozdjenje uchashixsja s osobennostjami psixofizicheskogo razvitija (Beledsagning av elever med särdrag i den psykofisiska utvecklingen)*. Defektologija, (4). Belarus

Konopleva, A.N. (1998). *Na puti k sozdaniju edinogo obrazovatel'nogo prostranstva (På väg mot en skola för alla)*. Adukatcija i vixavanne, (4). Belarus

Konopleva, A.N. (2006). *Problemi i perspektivi obrazovatel'noj integratsii v respublike Belarus. (Problematiken och perspektiv av integrerad undervisning i Vitryssland)*. Defektologija, (5). Belarus

Leschinskaja, T.L. (2006). *Metodologičeskije osnovi issledovanija integrirovannogo obuchenija detej s osobennostjami psixofizičeskogo razvitija (Metodologiska grunder i undersökningen av integrerad undervisning av barn med särdrag i den psykofysiska utvecklingen)*. Adukatsija i vixavanne, (4). Belarus

Mallander, O. & Tideman, M. red. (2004). *Integrering och inkludering*, Lund: Studentlitteratur

Nilholm, C. (2003) *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur

Oleschkevich, V.I. (2004). *Soprovozdjenje i socializatsija shkolnikov s osobennostjami psixifizičeskogo razvitija v uslovijax integrirovannogo obuchenija (Ledsagning och socialisation av skolbarn med särdrag i den psykofysiska utvecklingen i förhållande till integrerad undervisning)*. Defektologija (4). Belarus

Slepovich, E.S. & Poljakov, A.M. (2005). *Analiz situatsii v oblasti okazanija uslug detjam s osobennostjami psixofizičeskogo razvitija rannego vozrasta (Analys av situationen med hjälpinsatser till yngre barn med särdrag i den psykofysiska utvecklingen)*. Belarus, Minsk: Unicef

Strandberg, L. (2006). *Vygotskij i praktiken. Bland plughästar och fusklappar*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag

Verneresson, I-L. (2002). *Specialpedagogik i ett inkluderande perspektiv*. Lund: Studentlitteratur

Officiella dokument och avhandlingar

Lagen om utbildning av personer med särskilda behov (2004). Belarus, Minsk

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94)

Läroplan för förskolan (Lpfö 98)

Rekomendatsii på rabote v klassax s integrirovannim obucheniem (2004)
(Rekommendationer i arbete i klasser med integrerad undervisning). Minsk, Belarus

Helldin, R. (1990). *Den unika speciallärarkompetensen? Några speciallärares uppfattningar om relationen till emotionellt och socialt missgynnade ungdomar*. Uppsala: Universitet

Nordström, I. (2002). *Samspel på jämlika och ojämlika villkor. Om lindrigt utvecklingsstörda skolbarns samspel och relationer med kamrater*. Stockholm: Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet

Bilaga 1

Intervjufrågorna

Vilka svårigheter möter du i ditt arbete med barn i behov av särskilt stöd?

Vad tycker du om inkludering av barn i behov av särskilt stöd?

Vilka positiva moment med integrerad utbildning kan du räkna upp?

Hur hamnar barnen till klass med integrerad utbildning?

Vilka möjligheter har föräldrar till ett barn i behov av särskilt stöd i frågan att påverka barnets skolgång?

Vilka frågor brukar föräldrar ställa till dig?